

Horváth Gergely Krisztián

Társadalmi és gazdasági hierarchia a dikális adórendszerben

Moson vármegye adókulcs-tervezete (1838)

*„az adózó nép soha nem lehet bizonyos abban hogy
mennyit kell fizetnie, mi pedig nem csekély viszonyban
áll gazdálkodási 's egyéb körülményeivel”¹*

*„természetesnek lenni vélik a Rendek, hogy minden
adózó kívánja, és méltan is kívánhattya tudni,
hogy mitül is menyi adó kívántatik tőle”²*

A feudális kori levéltári források közül az adózással kapcsolatos iratoknak társadalomtörténeti szempontból kitüntetett szerepe van. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy számos helyen az 1770-es évektől egészen 1847-ig fennmaradtak a községi adóívek, melyek megkerülhetetlen források a település- és háztartásszintű longitudinális vizsgálatoknál, másrészt az országos összeírások legtöbbször is adóösszeírás, melyek a rendi makro-társadalm szerkezet vizsgálatának alapjai.³

A feudális adóösszeírások bizonytalan forrásértékét már számos kutatás igazolta,⁴ az is tény viszont, hogy a falusi társadalom szerkezetének vizsgálatához, a változások nyomán követéséhez az adóívek elsődleges forrást jelentenek. Az összeírásokat és adóíveket eddig főleg az általuk képviselt forrásérték szempontjából vizsgálták: mennyire valósak a bennük közölt adatok? Az alábbiakban nem annyira ehhez a kérdéshez szeretnénk újabb adalékokkal szolgálni, sokkal inkább a feudális adórendszer működését, felépítését, továbbá az adóívetésben, az adótételek meghatározásában érvényre jutó logikát, az adókulcsok mértéke mögötti elgondolásokat kívánjuk körbejárni („mi miért annyi, amennyi?”). Feltevésünk szerint az adókulcsok hierarchiája egyben megfeleltethető egy, a korszakra jellemző társadalom- és gazdasági hierarchiának is, ahol a dikaszám alapján egymással máskülönben nem összemérhető minőségek állíthatók sorba. Levéltári anyagainkon túl leginkább négy korabeli munkára támaszkodtunk: Zsoldos Ignác és Balásházy János közismert írásaira, Izdenczy József ismert, de nem hivatkozott, továbbá egy „Th. E.” monogramú szerző és Fényes Elek egy-egy elfeledett dolgozatára.⁵

1 Nyitra-Zerdahegy 1834: 13.

2 Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltárának Mosonmagyaróvári Részlege (MmL), Moson Vármegye Nemesi Közgyűlésének jegyzőkönyvei, IVA 502a/76 1887/1830 (1830. 12. 01.)

3 Vö. Acsády 1896; Tagányi 1896; Bácskai-Nagy 1984; Bácskai 1988; megyei és városi szinten Pálffy 1934, 1936, 1938; Tömböly 1939; Erdei 1986. Ismeretterjesztő jelleggel lásd még Homolyai 1938.

4 Ezekről részletesen szól Hegedűs (1994) és említi Soós (1973: 38–39), az 1828-as összeírás kapcsán pedig Bottló 1957: 24, illetve Bácskai-Nagy 1984: 29–44.

5 Balásházy 1830; Zsoldos 1842; Izdenczy 1797, vö. ua. 1802; Fényes 1859; Th. E. 1859.

Tanulmányunk egyúttal forráskiadás is. A két műfaj ötvözése nem feltétlen szerencsés megoldás, de az tűnt a legcélravezetőbbnek, ha az adókatégoriákat eredeti sorrendjükben mutatjuk be, tág teret adva a források beszéltetésének. A tanulmány vezérfonala, a tárgyra vonatkozó nyomtatott források mellett, Moson vármegye 1838-as adókulcs-kiigazítási bizottsága által benyújtott tervezet. Írásunk célja, hogy módszertani segítséget nyújtson az adóíveket kutatóknak, illetve ösztönözze más vármegyék hasonló jellegű anyagainak felkutatását, melyekből a mostani első megközelítés tovább árnyalható. A forrás szerkezetét megőrizendő, az előbbi szerzők instrukcióit, észrevételeit a vonatkozó pontoknál lábjegyzetben közöljük.

JOGSZABÁLYI ALAPOK

A rendi korszak utolsó szakaszában érvényben levő adórendszer alapjai sok szempontból középkori gyökerekkel bírtak,⁶ az állandó adó azonban csak III. Károly alatt, az 1715. évi 8. tc.-kel jelent meg, összefüggésben az állandó hadsereg felállításával,⁷ ezért is nevezték hadiadónak (bellica). A hadiadó összegének meghatározása minden esetben az országgyűlés joga volt. 1722 óta szinte kizárólag pénzben, csak a nem nemesek fizették.⁸ A nem nemesek közül 1849 előtt adómentesek, „egész végig adót nem fizettek a falubirák, jegyzők, honoratorok, nemesek cselédei”.⁹

A vármegyei közigazgatás szükségleteit fedezendő háziadó (domestica) 1722-ben jelent meg. Kezdetben általában csak azok fizették, akik nem álltak a hadiadó fizetésének kötelezettsége alatt, így a zsidók, libertinusok, görögök stb. Mária Terézia idején vált általánossá, hogy valamennyi nem nemesre kivetették. A nemesek közül 1723 után a birtoikos nemesek nem fizették, csak az armalisták (1723. évi 6. tc.). A jobbágytelken élő nemesek adóztatásával kapcsolatosan azonban eltérő gyakorlat alakult ki. Az 1741. évi 8. tc. alapján a tiszai vármegyeék a jobbágytelken élő armális nemesek esetében is ragaszkodtak az adómentességhez, míg a legtöbb dunai vármegye (kivéve Pozsony, Veszprém és Komárom) jobbágyi földjei után a nemeseket is megadóztatta. Az armális nemesség 1805-ben érte el, hogy felmentést nyerjen alóla (1805. évi 1. tc.). 1836-ban – az úrbér törvényessé tétele után – visszaállt a régi rend, s az úrbéres telken élő armalistáknak újra adózniuk kellett a házi pénztárba (1836. évi 11. tc.). A háziadó kivetéséről, mértékéről a vármegye intézkedett, de a helytartótanács felügyelete mellett.¹⁰

A korabeli adórendszer pont fordítottja volt a mainak. Ma a jövedelem növekedésével nő az adókulcs, az állam pedig a lehető legnagyobb mennyiségű adójövedelem elérésére törekszik. A dikális rendszerben az országgyűlés felmérve a hadsereg és az államapparátus szükségleteit, csupán az ezek fenntartásához szükséges adó kivetéséről határozott. Az adó összege az 1722-ben megszavazott 2 138 000 forintról

6 Az adórendszer előtörténetéhez lásd Balásházy 1830: 13–20.

7 Vö. „Mostani módja pedig az adóztatás kezelésének alkalmasint az adót általában rendszerezett 1715-d. esztendőnél alig idősebb.” (Zsoldos 1842: 6.)

8 Lásd még az 1791. évi 19. tc és az 1827. évi 4 tc. rendelkezéseit. Vö. Th. E. 1859: 585–586.

9 Fényes 1859: 605.

10 Th. E. 1859: 586; Fényes 1859: 603–604.

az 1802-re 5 millió forintra növekedett, majd 1827 után 4 470 244 forintra mérséklődött.¹¹ A vármegyék az adót népességükhöz és gazdasági erejükhez mérten osztották fel egymás között az országgyűlésen; az adóteher országos és megyei szintű egysége a porta volt. A porta mint eszmei érték tehát a vármegyék és a szabad királyi városok vagyonságának mértékét volt hivatva kifejezni. Mivel a porták felosztása alkufolyamat volt, ahol a lobbiképesség sokat nyomott a latban, a felosztás korántsem tükrözte a valós teherbíró képességet. Ez az alapja a kortársak azon panaszaiknak is, melyek egy-egy vármegyére „túladóztatásáról” szólnak.¹²

A 18. században 5661 $\frac{3}{4}$ adóporta volt Magyarországon, melyek száma a rendi korszak végére – a Temesi Bánság megyéinek visszacsatolása után – 6210 $\frac{3}{8}$ -ra növekedett. (Ezen felül Horvátország további 135 $\frac{6}{8}$ porta után adózott.)¹³ Jól megfigyelhető tendencia, hogy a 19. század elejétől a dunántúli, felvidéki megyék portaszáma az előző századihoz képest erősen csökkent, míg az ország déli területeié nőtt.¹⁴ A folyamat hátterében a megyéknek az a törekvése állt, hogy terheiket az időközben fel erősödő, növekvő népességű vármegyék rovására csökkentsék. A porták száma Moson vármegyében a következőképpen alakult:¹⁵

Év	Portaszám	Az 1741. évi százalékában
1729	153 $\frac{1}{4}$	97,80 %
1741	156 $\frac{3}{4}$	100,00 %
1751	156 $\frac{3}{4}$	100,00 %
1791	152	96,97 %
1802	130 $\frac{4}{8}$	83,25 %
1830–1849	120	76,25 %

90 év alatt Moson megye részesedése kb. negyedével, 153-ról 120 portára csökkent. Az észak-dunántúli régió megyéinél Fényes Elek kimutatása szerint hasonló változás játszódott le.¹⁶

A kivetett adót a vármegyén belül – a települések, illetve a háztartásfők szintjén – a dikák (dica = rovás) száma alapján osztották szét. Az egyes adótárgyak dikahányadosáról (azaz, hogy mennyi tesz ki belőle egy adóegységet) mind a hadiadó, mind pedig a háziadó esetében saját hatáskörben dönthettek a vármegyék. A vármegyére eső adó összegét elosztották a dikák számával, így megkapták az egy dikára jutó adóösszeget, amit ezután a településeken összeírt dikák számához rendelve vetettek

11 Fényes 1859: 609–610; *A magyar egyenesadók...* 1895: 21–22.

12 Vö. Berzeviczy 1979: 382–391, illetve Fényes 1859: 609–610.

13 Fényes 1859: 612.

14 Az 1802-es országgyűlésen elfogadott módosításokat lásd *Rectificationis...* 1805.

15 Fényes 1959: 611–616; *Rectificationis...* 1805.

16 Fényes 1959: 611–616. Az 1802-es országgyűlésen megszavazott portaváltozások összefoglaló tábláját közli Bredetzky, vö. *Rectificationis...* 1805: 291–295.

ki.¹⁷ Az adótételeket 1715 óta formálisan 90 rovatban vették fel, ez rendszer 1848-ig érvényben volt.¹⁸

A portaszám csökkenésétől függetlenül – mivel az országos alkuk eredménye volt – az egy vármegyében található dikák számának csökkenése is általános jelenség, utóbbi azonban a helyi adózó társadalomnak a hatóságok jóváhagyása mellett történő mesterkedése értékei eltagadására. Moson vármegyében 1808–1809-ben még 28 508 $\frac{6}{8}$ dikát írtak össze, 1818–1819-ben 28 325 $\frac{3}{8}$ -ot, 1830–1831-ben 27 844-et, 1838–1839-ben pedig 21 942 $\frac{2}{8}$ -ot.¹⁹ A csökkenés 30 év alatt meghaladja a 23 százalékot!

Országosan az adókatégoriák besorolása 1773-ig nem volt egységes. Előző évben gyors végrehajtás mellett a helytartótanács felszólította a vármegyéket, hogy minden vármegye valamennyi járásában a kiküldött formanyomtatványok alapján haladéktalanul írják össze az adótárgyakat. Az 1773-ban elvégzett összeírás képezte azután alapját az évenkénti adókiivetésnek. Az adott évi adót a következőkben ezen összeírás frissített, az időközben bekövetkezett változásokhoz hozzáigazított változata alapján vetették ki.²⁰

A házi- és hadiadó mellett a jobbágyi népesség harmadik adójellegű terhe a perdita volt, az a veszteség, amely a katonatartás valós költségei és a vármegyei házi-pénztár által visszatérített összeg között fennállt.²¹

Az adórendszer negatív hatásaival a kortársak is tisztában voltak. A kritikák közül Berzeviczy Gergely dolgozata jól ismert,²² ennek részleteire nem térünk ki. Izdenczy József 1777-ben keletkezett írásában az akkor négy éve bevezetett egységes dikarendszert bontotta elemeire, s tett javaslatot egy egyszerűbb adózási szisztémára. Észrevételei, megoldási javaslatai az adórendszer addig megtapasztalt anomáliáit orvosolták volna. Izdenczy úgy volt merkantilista, hogy valójában a szabadpiac elveit szem előtt tartva közelített az adókiivetés reformjához. Célja Magyarország jövedelmeinek, így az állam erejének, gazdagságának növelése volt, ehhez viszont szabadpiaci logikát követett: az eszköz nem az állami adóprés fokozása, hanem a gazdaságban rejtező erők felszabadítása. Kiindulópontja volt, hogy az ingatlanok adója előbbre való, mint az ingóké,²³ akkor adódik a kérdés: megtartsák-e a jelenlegi dika alapú terhelést, vagy válasszanak valami újat? Mivel Izdenczy az adózók terheinek csökkentését szerette volna elérni, azon rubrikákba, ahol addig a „dika” megjelölés

17 Fényes 1859: 617.

18 Fényes 1859: 617. A 90-es szám több helyen is visszaköszön, sőt Wellmann (1955) 95 rovatot említ, Soós Imre összesítésében 93-at számoltunk (Soós 1973: 15). A mosoni adóíveknél többszöri nekifutásra és minden lehetséges rovatot beleszámolva is csak 87 rovatig jutottunk. A hiány oka, hogy itt a „szerkívuili vagyon” tételeinél többet elhagytak.

19 Az egyes évekre lásd MmL IVA 502a/54 1278/1808 (1808. 11. 28.), uo. 502a/64 1743/1818 (1818. 12. 31.), uo. 502a/76 149/1830 (1830. 01. 11.), uo. 502a/90 550/1839 (1839. 03. 11.)

20 Soós 1973: 12–13.

21 *A magyar egyenesadó*... 29–30.

22 Berzeviczy 1979, különösen 381–395, ill. 422–423. Vö. Gaál 1902; H. Balázs 1967; Horváth 1972.

23 Ingatlanok/Immobililia = szántók, kaszálók, legelők, szőlőhegyek, kertek, erdők; ingók/Mobililia = jószág, emberek, házak (!). Mivel utóbbiak léte folyamatos körforgásban van, az adózás tekintetében előbbiek élveznek elsőbbséget (Izdenczy 1797: 550).

szerepelt, ezután az adótárgy pénzértékét írták volna be, ahol pedig a dika mint mennyiség jelent meg, ott a továbbiakban az egy hold szántó, rét stb. utáni fix összegű adó szerepelt volna.²⁴ Alapelve az volt, hogy az adót csak az ingatlanok után szabad kivetni, ami mellett, hogy sokkal nagyobb kiszámíthatóságot és áttekinthetőséget eredményez, nem bünteti a szorgalmat. Javasolt reformjai eredményeképp a minőségosztályok nélkül számolt 51 kategória 11-re csökkent volna. Szerinte az adókatégoriák egyszerűsödésével az összeírás gyorsabb és könnyebb lenne, kevesebb tévedési lehetőséggel, s az adózók maguk is ki tudnák számolni adójukat; továbbá megszórolhatnák az évenkénti adóösszeírásokat is. Az új adórendszer – mint írta – megszüntetné a többes adóztatást, ezáltal támasza lenne a népességnek és a gazdaságnak. Serkentené az ipart és a szorgalmat – melyet megfojtanak a terhek – és a bírhatás utáni vágyat, mely a gazdagság forrása. Biztonságot és kiszámíthatóságot teremt az adózónak, mert csak az ingatlant terheli, így polgárosít.²⁵

AZ ADMINISZTRÁLÁS STRUKTURÁLIS GYENGESÉGEI

Az adótételek összeírása, az adó kivetése és beszedésének végrehajtása a szolgabírók feladatkörébe tartozott. Az adóösszeírásról a szolgabírónak értesíteni kellett a község lakosait, azoknak azonban nem volt szükséges részt venni az összeíráson, csak a település előljáróinak, valamint azoknak, „kiknek tán némi mondani valójok (panaszuk) volna”.²⁶ A változások nyomán követése a járás szolgabírójának, akadályoztatása esetén a szomszéd község jegyzőjének volt a feladata, aki a község bírójának házánál, a községi előljárók jelenlétében minden év szeptember–októberében végezte el e feladatot. (Az adóév – a katonai évhez hasonlóan – november elsejével kezdődött.) Az adóösszeírás formálisan úgy történt, hogy a szolgabíró az esküdttel megérkezett az adott településre, ahol a helyi előljárók már a lakossággal együtt várták őket, majd bemondás után összeírták az adó alá eső tárgyakat.²⁷ Az így összeírt adótételek után kivetett adót havi bontásban kellett a település bírójának beszedni, melyet azután az adószedőkön keresztül a vármegye felé továbbítottak.²⁸

A községi előljárók által előkészített bevallást²⁹ a szolgabíró hivatalában összevetette az előző évivel, és ha csökkenés állt be egyes rovatoknál, úgy helyszíni vizsgá-

24 Izdenczy 1797: 551. (Érvelésében számításait Moson vármegye Lajtán inneni járásából vett adatokkal támasztja alá.)

25 Izdenczy 1797: 562–564. Az adórendszerrel szemben éles kritikát fogalmaz meg Spilenberg Pál is, aki a piachelyek elérhetőségét tartja a parasztnak boldogulása szempontjából elsődlegesnek (Spilenberg 1790: 91–92).

26 Zsoldos 1842: 8.

27 Zsoldos 1842: 8. Balásházy némileg más eljárásrendet ismertet. Szerinte „a’ Sz. Birák Helységenként járnak, ’s az adófizetőket egyenként vagy magokban, vagy néha a’ Birák jelenlétében magok eleibe hivatják, ’s meg intvén az adófizetőt, hogy mindenét igazán valja be, azután a’ vagyionoknak elő számlálása, és a’ dikális laistromba való iktatása történik” (Balásházy 1930: 28).

28 MmL IVA 502a/76 1887/1830 (1830. 12. 01.); vö. pl. MmL IVA 502a/96 217/1845 (1845. 01. 14.)

29 Zsoldos kissé ironikusan jegyzi meg: „Ha a’ Szbirákról igaz, hogy ezeknek majdnem mindentudóknak kell lenni, annyiféle van rájuk bízva: igaz a’ szegény – többnyire tudatlan – falusi birákról

latot kezdeményezett. A csökkenés jogosságát igazoló vizsgálat eredményét a vármegye felé továbbítva javaslatot tehetett az adott település adójának csökkentésére, majd a járási adatokat összesítve, az egész anyagot betérjesztette a vármegye elé.

A vármegye adókiivető bizottsága összesítette a járások adatait, melynek végeredményeképpen megkapták a megye dikáinak a számát. Az így előállt dikaszámmal azután – a fentebb részletezett módon – elosztották az országgyűlésen vagy a nádori konkurzuson³⁰ az adott megyére megállapított hadiadó összegét, de ugyanígy jártak el a megye saját szükségleteire megállapított háziadóval is.³¹

Amennyiben ezen kiigazítás a tényeknek megfelelően ment végbe, úgy az adójegyzékeknek többé-kevésbé tükröznie kell az akkori állapotokat. Mint az alábbiakban látni fogjuk, a fentiekén kívül a rendszerben további olyan elemek is voltak, melyek az eltagadásra ösztönözték az érintetteket.

Az összeírás menetét taglalva Zsoldos hangsúlyozza: a végrehajtás során elvi kérdés, hogy az bemondásos alapon történik.

Miből következik, hogy a' mi neki mint felrovandó tárgy bemondatik – ha törvényszerű ellenoka nincsen [...] – azt beirni tartozik. De ellenben itt szigorúskodni addig, míg mások azt nem teszik, annyit tenne mint járását tenkre juttatni. A' Szbiró megnyugtathatja lelkismeretét, ha mi neki bemondatik, felirta. Azonban ollyasokra, hogy p. o. egy egész járásban ne legyen csupán csak egy tehén, – vagy néhelyt több kanász mint sertés [...] még is maga rendén volna ügyelni.³²

A szolgabírónak a bemondáson alapuló értékeket azonban alapvetően minden esetben el kellett fogadnia.³³ Óvatosságra Zsoldos csak az alábbi esetekben int:

- Új telkek dikáltatásakor szükség van a telkek létét igazoló földesúri jóváhagyásra, tudniillik hogy nem törvénytelen foglalás legalizálási szándéka áll a háttérben.
- Ha valahol az tapasztalható, hogy a telkek száma csökken az előző évihez képest, akkor azt a vármegye közgyűlése elé kell vinnie.
- Az 1836. évi 11. törvénynek megfelelően, a jobbágytelken gazdálkodó nemesek telkeit is gondosan adó alá kell vonnia.
- A telkekcsökkenéshez hasonlóan, a többi adótárgy esetleges csökkenését is ki kell vizsgálnia, „mert ha az adó fundusát szaporítani nem ohajtja is, de szüntelen fogyni csakugyan nem engedheti”. Utóbbi kapcsán név nélkül említést tesz olyan megyékről is, ahol éppen ezért az adótárgyaknak, illetve az ezekből számított dikáknak egy bizonyos minimumát írták elő, azaz, hogy egy bizonyos érték alá nem csökkenhetett a rovások száma.³⁴

is, hogy ezeknek exactori, commissariusi (satis dictum!) katonai, pénzismerői, és tudja isten miféle jártasságuknak kell lenni” (Zsoldos 1842: 24).

30 Ha nem ülésezett az országgyűlés, úgy a nádor jogköre volt az adó felosztása.

31 Soós 1973: 12–14.

32 Zsoldos 1842: 8. 1. lbj.

33 Minderről Balásházy: „...bár jól tudja, hogy a' valló parasztok sok vagyonokat el tagadják; azt mindazonáltal el hallgatja, és bona fide tsak azt írja be, a' mit be vallottak” (Balásházy 1930: 29).

34 Zsoldos 1842: 8–9.

Az adóösszeírásnál a tapasztalatok szerint tehát csak a fekvő vagyon került pontos összeírára, „a’ többi vagyonoknak ki vallásában történnek szerfelett sok tsalárdságok”, ami alatt leginkább a személyek és jószágok eltagadását értették.³⁵ Balásházy észrevétele nem meglepő, hiszen az úrbéri nyilvántartásokban az egyes települések határának nagysága, dűlöinek száma, kiterjedésük, a művelési ágak, a szokásban levő művelési rendszer pontos adatokkal szerepelt. A bemondáson alapuló adóösszeírás bizonytalanságait Moson vármegye vonatkozásában Grailich is jelzi, aki az 1816-os összeírás állatállományát ismertetve a lovagnál egyharmados, a marháknál és sertéseknél kétszeres eltagadási arányt feltételezett.³⁶ Az eltagadások a személyeket is érinthették, akiknek így vagyontárgyai sem kerültek regisztrálásra. A korszak végén többek között Lajtafalun vizsgálódó bizottság megállapította, hogy 20 házatlan és 3 házas zsellért nem vettek fel a dikajegyzékbe, azt is megjegyezve, hogy „illyes visszaélések majd mindenhol találtatnának”.³⁷

Adócsalásra, egyes vagyontárgyak eltagadására a gazdagabb helységek lakóinak nyílt inkább módjuk. A tehetősebb helységekben lakóknak volt mit eltagadniuk, míg a szegényebb adózóknak mindent be kellett vallaniuk. A földműveléshez például két ökör mindenképpen kellett, a szegényebb adózó „azt tsak nem mondhatja, hogy semmije sint”.³⁸

Zsoldos apró elszólása, mellyel az 1828-as összeírás körüli anomáliákra utal, jól jelzi, hogy a dikális adórendszerrel létrejött kettős szempontrendszer erkölcsileg mennyire káros volt. Feloldhatatlan ellentét feszült aközött, hogy az adózóktól elvárták vagyonuk pontos bevallását, ugyanakkor pedig arra is törekedtek, hogy az esetleges gyarapodás ne kerüljön számbavételre, mert az a dikák, s így az adóteher növekedését hozta volna magával a megyében. Ha a becsületes bevallás a cél, „netalán léendő országos összeírásakor *ne tanítsuk ám a’ népet, hogy vagyonát esküje után ismét tagadja el. (!?!)*”³⁹ – mondja Zsoldos. (Kiemelés tőlem – H.G.K.)

A kivetett adót, háztartásokra lebontva, az adókönyvben jegyezték fel. Elvben minden háztartás rendelkezett ilyennel. Az adókönyvek terjesztésének megszervezé-

35 Balásházy 1830: 28–29. Berzeviczy és Fényes megerősíti Balásházy ítéletét: „Kiviláglik ebből, hogy a dikális összeírás kevésbé hasznos, sőt az még káros is. Általános hazugságra törekszik, mert adózási képességük és haszonélvezeteik önkéntes bevallása közben a parasztok sohasem mondják meg az igazat, ami az összeírók előtt igen jól tudva van; de nem változtathatnak a dolgon, mert a falu parasztjai és a szomszéd járásiak egyformán tudnak hazudni. Különben, ha a szoros igazságot valahol kinyomozná, azt a helyet adóval bizonyosan túlterhelnék.” (Berzeviczy 1979: 387.) „Azonban e rovatos összeírásnak (dicalis conscriptio) hibás volta köztudomású dolog vala; mert az erkölcsiség legnagyobb kárára a szolgabírák önkényére, és az adózók hazug előadására volt hagyatva, minden felsőbb vizsgálat és ellenőrség nélkül történt...” (Fényes 1859: 617).

36 Grailich 1821: 195–196.

37 MmL IVA 502b 2875/1847

38 Balásházy 1830: 30–31. Zsoldos ugyanezt a példát hozza más megfogalmazásban: „a tehető polgár 6 ökrei közül 4-et elhallgathatott, midőn a’ két ökrös ¼ sessióss jobbmagy ezeket el nem tagadhata, mert hogy’ mivelne telket marha nélkül? és így e’ szerint egyenesen a’ rozszlelkű eltagadás boldogítatik, ’s a’ jólelkű szegénység nyomatik: az kétséget nem szenved.” (Zsoldos 1842: 17.)

39 Zsoldos 1842: 19. 1. lbj. Balásházy és Fényes hasonlóan értékeli: „...a’ kérdőre vont adófizető nép letett hite után is eltitkolta nagy részét különösen ingó vagyonainak, ’s hogy e’ részben sokszor olyanoktól, kiknek a’ moralitást, és igazságot feltartani kellene, az adófizető nép biztattott, ’s unszoltattott a’ hitszegésre. [...] ’S bátran el merem mondani, hogy egy Vármegye sintsen talán, hol kisebb vagy nagyobb mértékben illy visszaélések nem történtek volna.” (Balásházy 1830: 23.) „Az országos összeírás nagy költséggel végre is hajtott; de a szántszándékos hibás bevallások miatt oly rosszul ütött ki, hogy ezt adó kulcsául venni nem lehetvén” (Fényes 1859: 610).

se szintén a szolgabíró feladatkörébe tartozott. A havonta beszédendő adórészletek kivetésével kapcsolatban Zsoldos ismételten felhívja a figyelmet a helyi gazdálkodási sajátosságok figyelembe vételére. Az adózók tavasszal voltak anyagi teljesítőképességük mélypontján, majd a termények beérésével fokozatosan javult anyagi helyzetük. E ciklikusságnak szerencsés esetben tükröződnie kellett az adó havi kivetésében is.⁴⁰

A valós állapotokat tükröző adóösszeírások hiányától azonban teljesen független az a tény, hogy az összeírt adótételek után kivetett adó befizetésében is számtalan visszásság mutatkozott. Toposzerűen visszatérő formula a Moson vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek mutatóiban, hogy az „adónak bé szedése sürgettetik”, illetve „annak pontosabb beszéde eránt végzés”, ami jól jelzi: az adók, adóhátralékok behajtásának problémája folyamatos elfoglaltságot jelentett a vármegyei közigazgatásnak. Zsoldos Ignác szerint a jelentős adóhátralékok a kereset hiánya mellett két okra voltak visszavezethetőek. Egyrészt általánosan jellemző volt az adókivetés késői végrehajtása (akár június után is), másrészt „a’ birói számadások’ rendetlensége” nem segítette a gyors és hatékony adminisztrálást.⁴¹

A’ legnagyobb szigorúsággal eszközölni gondja legyen a’ Szbirónak, hogy *valahányszor* valamely adózó *készpénzben* fizet, vagy hivatalbelitől nyert forspont-*quietantiáját átadja*, [...] mindig [...] nem csak a számadónál maradó szedő-lajstromba, (a’ készpénz), ’s a’ szolgálati lajstromba, de – és különösen nyugtatóképen – a’ *kiskönyv* *illető helyére* [...] okvetlen beirattassék. [...] Melly istennek örök igazsága, hogy nem mindig tartatik meg: elég fájdalmas tapasztalni.⁴² (Kiemelések az eredetiben – H.G.K.)

AZ ADÓKULCSOK RANGSORA

Az 1773-ban bevezetett egységes adóív rovatainak sorba rendezésével megtudható, hogy az adórendszer logikájában mi az adótárgyak rangsora. Mivel az adókulcsok, azaz a személyek és vagyontárgyak utáni dikaértékek megállapítása a vármegyék hatókörébe esett, nem ismert, hogy Zsoldos Ignác saját táblájának közzétételekor mire alapozva írta, hogy ő „a’ régi szabályszerű [=bevált], de igen hasznos” verziót publikálja.⁴³ Állítását mégis elfogadva, az alábbiakban az általa közzétett kulcsokat tesszük meg a vizsgálat alapjául. A csoportosítást az eredeti szerkezetet önkényesen

40 Zsoldos 1842: 21.

41 Zsoldos 1842: 6.

42 Zsoldos 1842: 21. Az adókönyvet az adózónak kellett magánál tartania, az ettől eltérő gyakorlat jogszerűtlen volt. Moson vármegyében 1830 körül az adókönyv nem lehetett elterjedt, mivel széleskörű elterjesztésére ekkor történt próbálkozás. MmL IVA 502a/76 1887/1830 (1830. 12. 01.) A megvalósulás mikéntjéről, az adókönyvecskék intézményesüléséről nincsenek információink.

43 Zsoldos 1842: 283. Horváth (1972) például a kötet végén közzétett 12. sz. mellékletben Berzeviczy, illetve Gaál (1902) alapján közölte az egyes megyék adótárgyaira jutó – a Gaál Jenő művében található adatokhoz képest korrigált – dikakulcsokat, a minőségi osztályokat azonban mellőzte, így jelentős különbségeket mosott egybe. Az mindenesetre már felületes pillantásra is szembeütő, hogy az egyes megyék között az adókulcsok terén óriási különbségek voltak. Az egyes megyék dikáltatási gyakorlatának anomáliáit részletesen tárgyalja Wellmann 1955: 12–13.

megbontva (1.) a foglalkozás/hivatás, (2.) rendi státus–háztartási viszony, (3.) ingatlanvagyon, (4.) jószágok, (5.) haszonvételek és (6.) közös haszonvételek kategóriák alapján végeztük el (vö. 1. melléklet, – a 2. mellékletben a dikaértékek Zsoldos-féle, összesített, abszolút rangsorát is közöljük).⁴⁴

A *foglalkozások* közé önálló tételként jobbra csak a kereskedelemmel és iparral kapcsolatos tevékenységek kerültek felvételre. A sorrend itt alapvetően forgalomalapú. A kereskedők (questorok) állnak az élen, majd a kézművesek következnek a segédek számától függően és aszerint, hogy tevékenységüket egész évben folytatják-e. Az első osztályú kalmárság (mercator) csak e két ágazat után következik, amit a fuvarozás és a kézi munka rovatai követnek. Lényeges azonban, hogy a közös haszonvételek minősülő kategóriáknál (mint pl. a fuvarozás) az adót nem a személyek után kellett fizetni, az osztályba sorolás települések szerint történt. Azaz a települést osztályozták az egyes haszonvételek kiterjedtsége alapján (pl. jószágok száma), s így szabták meg az adóosztály minőségét.

A *rendi státusok* és a *család- és háztartástagok*, azaz a személyek utáni dikaértékek csak együtt vizsgálhatók. Az adóív logikája szerint itt azon személyekről van szó, akik a családfő háztartásában találhatóak. Itt két dolgot tartunk kiemelendőnek. Egyrészt azt, hogy a rendi státus és a rokonsági fok nem befolyásolta az egyénre kivetett adó mértékét, amiből következik második megállapításunk, tudniillik hogy ez esetben az adott személyek teherbírásán (= jövedelemtermelő képesség) alapuló funkcionális felosztás jutott érvényre. Így a jobbágy, zsellér, háztalan zsellér egy kategóriába került; miként őket követve a 16 év feletti fiú, testvér és a birtokon foglalkoztatott, a gazda háztartásában élő szolga is. Dikaértéküket tekintve ugyanezen megfontolásból kerültek harmadik helyre a lányok és szolgálók. A feleség után viszont nem kellett személyi adót fizetni, ami az asszonyok reprodukciós és a háztartást működtető, tehát *nem termelő jellegű* feladataival állhatott összefüggésben.

Az *ingatlanok* alapján meghatározott dikaértékek rangsora egyrészt az eddigi, a jövedelmezőségi fokot előtérbe helyező logikát igazolja. Másrészt feltűnő, hogy az ingatlanokon belül az épületingatlanok szerepelnek az első helyen, s csak ezután következnek a paraszti megélhetést biztosító, a gazdálkodáshoz, önellátáshoz nélkülözhetetlen tételek. Ezen belül is úgy tűnik, hogy minél nélkülözhetetlenebb volt a paraszti lét szempontjából egy-egy ingatlantípus, illetve az azon folytatott gazdálkodás (ház, szántó, legelő), annál hátrébb került a dikaértékek listáján. Így nem szorul külön vizsgálatra, hogy miért éppen az első osztályú vízimalom az egyike a legfelső adó kategóriában említetteknek. A szintén itt található első osztályú kert ugyanakkor azt sejteti, hogy itt a napi létszükségleteken és az önellátáson túlmutató, piacra termelő kertészeti tevékenységről van szó. Csak az ezt követő szinten jelenik meg az első osztályú ház, a másodosztályú kert társaságában. A harmadik-negyedik adószinten még mindig az alsóbb osztályú kertek, vízimalmok és házak szerepelnek. A dikaértékek hierarchiájában egyedülként található az ötödik szinten az első osztályú telek, amit a következő szinteken követnek csak a beltelek függelékei.

⁴⁴ Ismerteti Zsoldos 1842: 283.

A falusi társadalomra jellemző ingatlanok csak a hierarchia hatodik szintjétől lefelé köszönnek vissza, élen az első osztályú réttel, mellette a másodosztályú telekkel. A falusi lakóházakat általánosan harmadosztályúként vették fel, ezt a hetedik szinten találjuk, a másodosztályú réttel, szilvással, első osztályú szőlővel és dohányfölddel együtt. A nyolcadik-tizedik szinteken a harmadosztályú rét, másod- és harmadosztályú szőlők következnek.

Az első osztályú szántóföld csak a 11. helyet foglalja el az ingatlanok dikaértékeinek rangsorában; 12. helyen szerepel a másodosztályú szántó és a káposztáskert, 13. helyen a harmadosztályú szántóföld. A negyedosztályú szántóföld az első osztályú aprómarha-legelővel került egy rovatba a 14. szinten. A 15–19. helyeket a másodosztályú aprómarha-legelőtől a „birkás” néven szerepeltetett juhlegelővel bezárólag a legelők foglalják el.

A *jószágoknál* érdekes módon az első három szinten szarvasmarhákat találunk. A legtöbbre becsült saját jármos és hizlalt ökör után a kölcsönvett ökör dikája következik, majd a harmadik helyen a fejős teheneké. Egy szinttel lejjebb a hámos lovak, hároméves ménesbeli csikók, a méhkasok és a meddő tehének találhatóak. Az ötödik kategóriában összekerülnek a kétéves csikók és sertések, majd a hatodik helyen a borjak és a nem részletezett „első osztályú aprómarhák” következnek. A sort a hetedik helyen a juhok és kecskék zárják.

A szarvasmarhák elsőségénél nyilvánvalóan nem elhanyagolható az a tény, hogy ezeket egyaránt fogták igába, tartották húrukért és tejükért, azaz nemüktől és életkoruktól függően többfunkciós igaerő- és jövedelemforrásként voltak jelen a paraszti gazdaságban. A lovak ezzel szemben csak erőgépként szolgáltak (igavonók, nyomtatás, hajóvontatás), élelmezési céllal nem tartották őket. Az iga munkákat leszámítva további hasznot viszont csak akkor hajtottak, ha mód nyílt fuvarozásra. Mivel a dikaskála megalkotásakor ez még felettebb csekély részét érintette a parasztságnak, nem csoda, ha adóértékük ennyivel a marhák után következett. E konstellációból a Moson megyei parasztság jól profitált. Az Ausztriába irányuló fuvarozást a kisebb dikájú lovakkal végezték, a fuvarozás után pedig a határ- és útvámat leszámítva egyéni szinten nem kellett adót fizetniük (lásd lentebb részletesen).

A *haszonvételek* közül legnagyobb dikaértéket a kazán, azaz a szeszfőző üst után számoltak. Második szinten, nagy távolságra ettől a haszonbérlet, deszkametszés és a bormérés következetek egyforma dikaértékkel.

A közös *haszonvételek* hat kategóriájából az első hármat az épületfaizás, a fennmaradókat pedig a tűzifaizás foglalta el.

A RENDEK ÉRVEI A RÉGI KULCSOK ELLEN (1838)

A fennálló, dikális adórendszer merev, ezért igazságtalan és elavult voltával Moson vármegye rendjei is tisztában voltak. Az 1828-as összeírás alapján kialakítani tervezett új adófelosztási rendszer ezeket a vadhajtásokat lett volna hivatva lenyenesni, de az akkori koncepció – elődjeihez hasonlóan – nem valósult meg. A vármegye éppen

ezért 10 év múltán úgy döntött, hogy nem várja meg, míg a gyakorlatba is átültetik a 28-as országos összeírás eredményeit.⁴⁵

A portaszám megváltoztatására nem volt módjuk, mert az az országgyűlés hatáskörébe tartozott, jogukban állt viszont az egyes adótárgyak utáni adókulcsok kiigazítása. A kiigazítást az is indokolta, hogy 1836-ban egyes adónemek is megváltoztak. A részletekbe menő tárgyalást megelőzően a vármegye közgyűlése előtt felolvasták az 1772-ben, illetve azóta életbe lépett adójogszabályokat, az alsó-ausztriaiakat is!⁴⁶

Moson vármegyében 1773 és 1838 között a rovatok besorolása és az adókulcsok változatlanok maradtak. Az eltelt 64 év alatt a földhasználatban, a kereskedés módjában, jobbágy–úr viszonyban annyi változás állt be, hogy

a' mi akkoriban igazságosan az adózás tárgyának megállapított, most már az adózónak végső megromlása, és elszegényedése nélkül, vagy éppen nem, vagy leg alább nem azon erányban továbbá meg nem állhat, [...] a' mindennapi tapasztalás bizonyítja, hogy az adónak eddigi eránytalan felosztása, és egy általjában a' régi rendszernek e' részbeni követése által a' Megyebéli Adózók sorsa mindinkább sullyosodik, 's azért is az abbéli heányoknak pótlását, és orvosoltatását annyival is inkább megkívánná, mivel ezen megye adózói az adó alá tartozó tárgyoknak mennyiségéhez képest az egész hazában leginkább javon terhelve.⁴⁷ (kiemelés az eredetiben – H. G. K.)

A vármegye a rendezés során azt tűzte ki célul, hogy a rovatok összeírásánál ne legyen mód önkényes eljárásra, a vármegyei rovatátételek legyenek összhangban a szomszédos vármegyékével, és így a helyi körülményekhez alkalmazkodó igazságos adókulcsok kerüljenek bevezetésre. Mivel a reformjavaslatot kidolgozó választmány átlátta, hogy egy mindenki megelégedésére szolgáló tervezet megalkotása képtelenség, munkája során arra helyezte a fő hangsúlyt, hogy az új felosztás életbe lépése után minél kevesebb mód nyíljk az önkényeskedésre, azaz az adóterhek felosztását arányosabbá és a lehető legegyszerűbbé tegye. Az újítástól azt várták, hogy „ez által az adózónak végső meg rontása nélkül a' Megyére ki vetett adó sikeresseb-

45 Igaz, már 1830-ban is szóba került, hogy kiegyenlítsék az adókulcsok és az egyes településekre jutó adóösszegek aránytalanságait, de e tervek nem váltak valóra, vö.: „néemly Helységek az adózás alá tartozandó Tárgyoknak nagyobb hasznát veszik másoknál, és még is egyféle Kults szerént méretik ezekre is mint a boldogabb helyezettetésűekre az adó [...] mivel az osztogato Igazság és az adozoknak erőben való meg tartása azt kívánnyá, hogy a mennyire lehet, mindenik a maga helyheztesése, és a nagyobb vagy kevesebb keresete módgyához képest járuljon az adó fizetéshez.” – MmL IVA 502a/76 1887/1830 (1830. 12. 01.) Az ekkor felmerült javaslat lényege az volt, hogy az egyes településeket határuk minősége, kereskedési lehetőségeik és lakóik gazdasága stb. alapján három osztályba sorolták volna. Az új rendszer talán segített volna a településszintű egyenlőtlenségek eltüntetésében, ugyanakkor nem lett volna tekintettel a helyi gazdasági egyenlőtlenségekre. Például így egy szegény község gazdag jobbágyai is alacsony adókulcs alá kerültek volna. MmL IVA 502a/76 1888/1830 (1830. 12. 01.)

46 MmL IVA 502a/89 609/1838 (1838. 05. 07.) A továbbiakban, ha külön nem jelöljük, valamennyi idézet, hivatkozás erre a jelzetre vonatkozik.

47 MmL IVA 502a/89 609/1838 (1838. 05. 07.) A művelt területek minőségváltozásait csak úrbéri úton lehetett korrigálni, erre az összeírónak nem volt módja. Tipikus példaként említi Zsoldos, hogy az a föld, mely „régén – mint uj irtványok – bőségesen termett; és így első osztálybelinek helyezett, most már vízmosta helységek' határát 3ik osztálybelinek mutatná a' szomorító tapasztalás, ezt az összeíró nem változtathatja.” Éppen ezért azt javasolja, hogy már a kezdet kezdetén is alacsonyabb osztályba sorolják be az újonnan kialakított területet. (Zsoldos 1842: 10.)

ben behajthatasson”.⁴⁸ A gyakorlati megvalósítás során a következő irányokban javasoltak változtatásokat:

- Termékenysége alapján újra kell osztályozni valamennyi mezőgazdasági művelés alatt álló, vagy valamifajta haszonvételt nyújtó területet (szántók, szőlők, rétek, legelők, kertek, nádasok, erdők). 1772 óta talán ezen a területen történtek a legnagyobb változások, „mert részenként gondos, ’s ügyes művelés által meg jobbítottak, [...] vagy ellenben a’ természetnek kártékony befolyásának kitéve, ’s az akkoron vett haszon csökkenést szenvedvén, természeteket annyira meg változtatták”, hogy elkerülhetetlen az új besorolás.
- Időközben a többi adó alá eső tárgy értéke is megváltozott, még ha nem is oly mértékben, mint a földeké, és ezek besorolását is rendezni kell.
- Az adó mértéke legyen arányos a haszonnal.
- Az „önkényeskedés” (= csalás) kiküszöbölésének legbiztosabb módja, ha csökkentik a rubrikák számát. Javasolták, hogy az egyforma adó alá eső tárgyakat egy rubrikába vonják össze.
- A vagyontárgyak és haszonvételek eltitkolása ellen az adókiivetésben egységes zsinórmértéket javasoltak, ami egyfajta részleges általányadó bevezetését jelentette.

A rendek alapvetően egyetértettek az előterjesztéssel, de számos ponton módosítandónak vélték azt.

1. Ők is elkerülhetetlennek tartották a telkek dülönkénti osztályozását, de mellett voltak, hogy e lépéssel a vármegye várja meg a következő országgyűlés határozatait (mely „az adó dolgában bizonyosan valamely alapos Rendszert fog meg állapítani”), s addig is álljanak el a rétek, szőlők, káposztáskertek és a faizás holdszám alapú besorolásától. A dülő alapú osztályozás előmunkálatait viszont megkezdték, mert „csak ugyan tagadhatatlan az, hogy a’ köz tapasztalás szerint, a’ Megyében fekvő telkeknek soroztatása annyira aránytalan, hogy némely esetekben a’ leg jobb földü határral bíró helység, a’ leg rosszabb földü határral bírónál alább való rendezetbe téetve találtatik, sőt némely Községekben az Elemek befolyása által [1772, a rovatok összeírása óta] nagy változások történtek”. A telkek újraosztályozására ezért bizottságot hoztak létre.

2. A rendek a rovatok felvételi íveit sem tartották egyelőre megváltoztathatónak, mert ugyan az „nagyon kívánatos volna; de minthogy azok az egész országban tartandó egyformaság végett adatnak ki a’ N. M. K. Helytartó Tanács által, ebben ideiglen orvoslás szereshető nem lévén”, az addigi tabellaforma meghagyása mellett foglaltak állást.

3. „[E]lben a’ Vármegyének tellyes hatalmában állván az, hogy az adóbéli tárgyaknak Kulcsát a’ szükség, és idő körülményeihez képest meg változhassa”, a bizottság javaslatait jórészt elfogadták, több ponton azonban módosították az előterjesztést.

⁴⁸ MmL IVA 502a/89 609/1838 (1838. 05. 07.)

A következőkben párhuzamosan ismertetjük a bizottság javaslatait – melyeket az adóív rovatainak sorrendjében vezettek elő –, és a rendek által végül elfogadott verziót. Zsoldos Ignác és Izdenczy József instrukcióit lábjegyzetben mellékeljük. A bizottság az adóív rovatai sorrendjében vezette elő javaslatait.

1. Személyek (*Personae*)⁴⁹

A) A nőtlen személyek esetében (férfiak-nők együtt) az adóköteles kor 18 év felett kezdődjön, ne pedig 16-nál, amit azzal indokoltak, hogy „ne hogy a’ több gyermekek neveltetésével terhelt Szülők, minek előtte gyermekeik kenyereknek keresésére még elégtelenek, türehetlen adó fizetéssel sanyargattassanak” és így gyengüljön a családosok anyagi helyzete. A házas egyéneket viszont 18 év alatt is adó alá vették, mert ők „már ezen lépéssel is kenyérnek keresésére magokat alkalmasoknak lenni bizonyították”. Az adózó 60 év felett már addig is kikerült az adókötelesek közül, az ehhez fűzött megjegyzés mégis sokat elárul a választmány szociális érzékenységéről: „a’ ki 42 esztendeig viselte a’ Köz terheket, – a’ hátra lévő kevés öreg napjait, már csak hanyatló ereje tekintetéből is könnyebb táplálhatására, és életének meg hosszabbítására szentelje”.

B) Úrbéres helyzetük alapján meg kívánták hagyni a korábbi szabályozást, azaz a személy utáni egységes adót. Státusuktól függetlenül (jobbágy, zsellér, lakó) ugyanis valamennyien ugyanolyan érdektől hajtva, ugyanazzal az erővel igyekeznek betevőjüket előteremteni. Ez egyben a vonatkozó rubrika egyszerűsítését is magával vonta: jobbágyok, zsellérek és lakók egy rovatba kerültek volna (1. rubrika – 1/4 dika/fő).⁵⁰

C) Ezt az elvet követték a fiúk-szolgák és a lányok⁵¹-szolgálók, testvérek rovatai esetében is. Elgondolásuk alátámasztja azon beszámolókat, melyek a szolga családtag státusáról szólnak. Valamennyien a gazda háztartásának tagjai, akik együtt munkálkodnak a birtokon. „[F]iúnak vagy Testvérnek heányában kéntelen a’ gazda szolgát fogadni”, így egyforma adóösszeggel mindhárman egy kategóriába kerültek volna (2. rubrika – 1/8 dika/fő), miként a lányok és szolgálók is (3. rubrika – 1/16 dika/fő).

⁴⁹ *Személyek* rovat: a címek után egyértelműen kell a rovatokat kitölteni, de mivel az „árendasoknak, zsidóknak, kézműveseknek, kalmároknak, tisztesebbeknek (honoratior) személy-rubricáik nincsenek”, őket nem kell felvenni. (Zsoldos 1842: 9–10.) A zsidók személyük után ugyanakkor a türelmi adót fizették, így ha más formában, de az ő személyük is adóköteles volt. A dikális összeírásban „csak mint más haszonbérlok tekintendők; de mesterségeik is – a’ mennyiben gyakorolnák – szinte aránylag osztályozva adó alá összeírandók” (Zsoldos 1842: 12–13). Mivel Izdenczy csak a hasznot hozó tárgyakat adóztatná, a személyek utáni adót – a háztartásfő utánit is – általánosságban megszüntetné (Izdenczy 1797: 540).

⁵⁰ Izdenczy a *zsellér* és *háztalan zsellér* rubrikákat összevonná, esetükben ugyanakkor megtartaná a személy utáni adót („ugyanakkor ezen adó megtartása méltányos, mivel a házas és háztalan zsellérek egyébként – mivel nincs telkük – adómentesek maradnának, ami ellentétes a normával, ti. minden nemmernes adózniá kell”). Méltányosságból és védelmükben személyenként viszont csak évi 2 ft adót javasol, ez havi 10 krajcár tehernek felel meg, s ami napszámmal („Handarbeit”) könnyen megkereshető (Izdenczy 1797: 541–542).

⁵¹ *16 év feletti lányok*: Mivel a lányoknál az összeírást a nép a férjhezmenést nehezítő, ill. annak szerencséjét akadályozó tényezőnek véli, így e részben méltányosan kell eljárni. („Ez előítélet; de a’ nép’ szava, ’s tiszteljük azt – mennyire lehet – mint egyben, úgy másban is.” – Zsoldos 1842: 10.)

A rendek a jobbágyoknál a régivel egyező kulcsot jóváhagyták, szolgálak és szolgálók adókulcsát azonban leszállították, 12 szolgál és 20 szolgáló tett ki egy dikát.⁵²

2. Mindenféle marhák (*Pecora Pecudesque*)

A gazdaságban található állatokkal folytatva, elsőként, „mint soha elő nem kerülő”-t, megszüntetni javasolták a „kölcson vett ökrök” kategóriáját.

A) A jármos és hizlalt ökor, a fejős és meddő tehén, valamint a hámos és ménesbéli lovak estében is összevonásokat javasoltak. A legfőbb érv emellett az volt, hogy az adózók rendszeresen inkább olyan neműnek és állapotúnak mondták a jószágot, melynek adója kevesebb. Korábban $\frac{1}{16}$ dikát ért egyik, $\frac{1}{8}$ -t a másik, így valóban megérte a család. Ezt kiküszöbölendő egységesen $\frac{1}{12}$ dikát javasoltak bevezetni valamennyi után, amit a rendek is elfogadtak (4. rubrika: saját jármos vagy hizlalt ökor, 5. rubrika: fejős vagy meddő tehén, 6. rubrika: hámos vagy ménesbéli ló).⁵³

B) A növendék állatok rubrikáit, tehát a borjúk, 2–3 éves tinók és csikók utáni adóztatást egy az egyben meg kívánták szüntetni. Az érvelésben a nép gyarapodásának előmozdításán van a hangsúly. A növendék állat

a' földművelőnek inkább tsak reményt mintsem valóságos hasznot hajt, és így az ilyen apró marhának sok fáradtsággal járó fel nevelése után, a' földművelő kecsgetető remény helyett sokszor leg nagyobb kárt vallani kéntelen a' nélkül, hogy az illyes Marhának még csak leg kisebb hasznát vehette volna, ennél fogva nehogy a' Marha tenyésztési ipar e' sullyos adófizetés által a' maga Zsengéjébe elnyomattasson, hanem inkább az illyes akadályoknak elháríttásával előmozdítasson.

52 Izdenczy a *fiak és lányok* adójáról úgy vélekedett, hogy az nem éri el célját, sőt, a családok boldogulása ellen hat: az apák számára gyermekeik nevelése, öltöztetése és táplálása éppen elég nagy teher, s a nagyobb gyerekek – Izdenczy már 15 éves kortól számítja – utáni adó végeredményben az apák vállát nyomja. Ezen adókatégória megszüntetését tartaná méltányosnak, hasonlóan a testvérek utáni adóhoz (Izdenczy 1797: 541).

53 A *saját, illetve kölcsonvett ökrökről és hámos lovokról* Izdenczy úgy vélekedett, hogy a földműveléshez egyrészt nélkülözhetetlenek, ellenben „mivel a szántóföld már enélkül is adózik és igásjószág nélkül nem is művelhető meg, a földműveléshez szükséges igavonók adóval történő megterhelése nem tűnik méltányosnak, sem a mezőgazdaság számára hasznosnak.” (Izdenczy 1797: 543.) Másrészt a megfelelő trágyázás és az igásmunkák időben történő elvégzése miatt az eredményes földműveléshez sok marha kell. Ahhoz, hogy ezt az adózók elérjék, lehetővé kell tenni számukra a szükséges számú marha tartását, melynek egyik eszköze az adómentesség (Izdenczy 1797: 543–544). Ugyanígy vélekedett a *fejős- és meddő tehenekről* (vö. uo. 545). A vágómarhát (göböly) a Magyar Királyság azon termékei egyikének tartotta, mely jelentősen hozzájárul a külkereskedelmi hiány csökkentéséhez, melynek kivitelét így minden eszközzel támogatni kell, például az adómentesség megadásával is. (Ugyanez köszön vissza a *ménesbéli lovak* esetében is, ahol ti. a hadsereg igényeinek kielégítése lehetne kitörési pont.) További érv emellett, hogy a rétek, legelők, erdők – ahonnan a marha táplálékát nyeri – adóznak, ami így itt is kettős adóztatást eredményez. Az adó eltörlése ellenben növelné a marhaállományt, ami csökkentené az árakat, ezáltal fokozná a fogyasztást: a marhahús mindenki számára elérhető táplálék lenne, sőt, a hadsereg minőségi panasza is megszűnnének (Izdenczy 1797: 544–545; 547).

A vármegye közgyűlése nem osztotta a bizottság nagylelkűségét, s ha csekély mértékben is, de adóztatás mellett foglalt állást; egységesen $\frac{1}{64}$ dicának véve valamennyi növendék jószágot.⁵⁴

C) A sertésekkel szigorúbban jártak el. Nyáron még az otthon hizlaltakat is kicsapták a legelőre, s mivel „a’ sertvés a’ földnek felturásával leg inkább rontja a’ legelőt” adóalapját is megemelőnek vélték $\frac{1}{32}$ dikáról $\frac{1}{24}$ -re (7. rubrika).⁵⁵

D) A juhok korábbi kulcsát meghagyták, maradt $\frac{1}{24}$ rovás (8. rubrika),⁵⁶ ellenben a kecsketartást a vármegye arra alkalmatlan természeti adottságai miatt korlátozni kívánták, ezért a korábbi $\frac{1}{32}$ -t $\frac{1}{16}$ -ra emelték (9. rubrika).⁵⁷ A rendek utóbbi három jószág javasolt adókulcsait jóváhagyták.

3. Fundusok (*Fundi*)

A) A küldöttség az egyes települések közötti különbségek miatt, a házak besorolására nem tartotta elegendőnek az addig használt hármass felosztást.⁵⁸ Az új felosztás alapjául egyedül „csak a’ ház mineműsege haszonvehetősége vezesse a’ classificatiót” – javasolták.

Ennek alapján első osztályba kerültek volna azok a házak, melyek éves jövedelme meghaladta a 300 ezüst forintot, itt 1 ház 2 dika-értékkel bírt. Másodosztályúnak minősült a 100–300 ezüst frt éves jövedelmet hozó (1 ház = 1 dika), az 50–100 ezüst frt közé eső harmadosztályúak után pedig $\frac{1}{2}$ dikát számítottak. Negyedosztályú háznak minősült az évi 1–50 ezüst frt jövedelmet termelő épület $\frac{1}{4}$ dika érték-

54 Izdenczy hasonlóan érvelt. A *növendék jószág* még nem hajt hasznót a jobbágnak, tartása, etetése ellenben teher. Ellenvetésként hozza ama véleményt, hogy a marha haszna egyedül a paraszt akaratától függ, ti. bármikor eladhatja. Ez igaz, ugyanakkor gyakran nincs vevő, vagy csak potom pénzért, így az üzlet sem igazi, hiszen kényszer alatt történik: célja az adócsökkentés. Ellenben ha egy igásőkör elpusztul, akkor nem ritkán kölcsönből kell újat venni, melynek kamata a vagyont apasztja (Izdenczy 1797: 545–547).

55 Izdenczy itt is az államérdekből történő adómentesség mellett szállt síkra. A török tartományokból évente nagy mennyiségű *sertést* hajtának Magyarországra, ami bizonyítja, hogy e tekintetben az ország nem önellátó. Az adómentesség ösztönözné a sertéstartást, csökkentené a kereskedelmi deficitet – ráadásul egy külföldi országgal szemben. Az adómentesség melletti már elhangzott érve, hogy a sertés tápláléka legelő, rét, erdő formájában egyszer már adózott (Izdenczy 1797: 547–548).

56 A *juhoknál* az előbbieket Izdenczy kiegészíti azzal, hogy húsup, gyapjuk, sajtjuk miatt több méltánylatot érdemelnének (Izdenczy 1797: 548).

57 Izdenczy a *kecskéknél* még nagyobb szigorral járna el: mivel az erdőkre veszedelmesek, darabját 24 krajcárral róná meg. Reményei szerint az adó teljes eltűnésükhöz vezetne (Izdenczy 1797: 548).

58 Moson megyében az 1832. évi 1643-as végzés alapján a *házakat* három osztályba sorolták. Az évi max. 50 forintot jövedelmező házak harmadosztályúnak minősültek, az évi 50–100 forint jövedelmet hozók a másodosztályba kerültek, az első osztály pedig a 100 frt feletti ingatlanbevétel után következett. A napi gyakorlatban – elsősorban a városokban – sok konfliktust okozott, hogy azon esetekben, amikor a tulajdonos egyedül használt egy nagyobb értékű házat, anélkül, hogy abból jövedelme lett volna, hogyan is történjen az adózás. Vö. MmL IVA 502a/97 773/1846 (1846. 04. 23.). Mivel 1846-ban még erre a korábbi rendeletre történik hivatkozás, úgy tűnik, a reformjavaslat részleges jóváhagyása ellenére sem ment át a gyakorlatba.

kel, az ötödik osztályba pedig a semmi jövedelmet nem hozó házak kerültek, $\frac{1}{8}$ dika értékkel (10. rubrika).⁵⁹

A közgyűlés – az 58. jegyzetpontban ismertetett módon – ellenben továbbra is a hármas felosztás mellett foglalt állást, mondván, hogy „a’ jövedelmek, és haszonbérékhez képest” az első osztályban 1 ház 2 dikával lesz egyenlő, másodosztályban féllel, harmadosztályban pedig 8 ház tesz majd 1 dikát.

B) A jobbágytelken álló nemesi épületek köztes jogállását az 1832/36. évi 11 tc. 2. §-a szabályozta, illetve az 1471/1836 sz. megyei végzés. Ezek értelmében a nemesek beltelken álló házai adómentesek voltak ugyan, „de a’ belső Telki földnek használatától, épületeiket ide nem értvén, adózni köteleztetnének”.⁶⁰ Az ilyen állagú beltelkeket, mivel azok „minden birtokosnak leg becsesebbek, és közönségessen leg nagyobb hasznot hajtók szoktak lenni”, az adott településen megtalálható legmagasabb telekosztályba kellett felvenni.⁶¹ Gondoltak arra is, hogy ez a szigorúság a jobbágytelken lakó nemeseket arra sarkallhatja, hogy telküket átminősítsék alacsonyabb adókatagóriába eső kertté, rétté, vagy szántófölddé. Ezt kikerülendő határozta meg önálló rubrika bevezetéséről, ahol a nemesi beltelkeket írták össze, továbbra is három osztályba sorolva őket. A 11. rubrika így az „adózás alá tartozandó házakot bíró Nemesek, a’ belső Telki földnek használatáról” nevet kapta. Mint fentebb idéztük, az adott helységben a telkekre érvényes legmagasabb adóosztályba kellett a nemeseket besorolni, az első osztályban egy telek $\frac{1}{2}$ dikát, a másodikban $\frac{1}{4}$ dikát, a harmadikban pedig $\frac{1}{8}$ dikát ért. A rendek azonban itt sem fogadták el a módosítást, ami nyilvánvalóan összefüggésben volt azzal a félelemmel, hogy ezáltal szegényebb társaik személyes terhei megnövekednek.

C) A szántóföldek osztályozása volt talán a legnehezebb feladat, egyben a legnagyobb felelősség is. Az esetleges felfelé torzító, rossz besorolás következtében az adott település jobbágysai a földjeik után származó jövedelemmel fordított arányban adóztak.

[E]nnél fogva mivel a’ Szántóföld a’ mivoltához, és haszon vehetőségéhez képest különbbféle, és kétségen kívül való az, hogy mennél rosszabb a’ föld, és ebből a’ Jövedelem, ’s így hogy ha a’ jó földhez képest, a’ rosszabbikból négyszer, és több vétetnék; erre leg alább négyszer annyi Munka kivántatik, de mind a’ mellett még is sokkal csekélyebb a’ tiszta haszon, mind az első rendű jó földből.

59 A Zsoldos-féle rangsorban az 1. osztályú ház = „városi nagyobb”, a 2. osztályú = „városi kisebb szerű”, a 3. osztályú = „az adózók’ falusi házaik”. Megjegyzés: „az osztályozás’ alapja ne a’ tető [ti. cserép vagy zsupp/nád – H.G.K.], de egész kiterjedése legyen a háznak” (Zsoldos 1842: 10). Izdenczy ellenben teljesen megszüntette volna a parasztházak adóját, mivel a házakból a parasztnak semmi bevétele nincs, sokkal inkább mint „zum Wirthschaftsbetrieb onerose Appertinenz wegen Conservirung der sartorum tectorum anzusehen ist.” Adója még inkább megfojtja az amúgy is gyenge építési kedvet: hogy kevesebbet fizessenek, a parasztnak házaikat igyekeznek kicsire építeni és olyan rossz anyagokból, hogy mindig harmadosztályba essenek, ami nem segíti a téglaházak terjedését, sőt! A faházak tűzveszélyesek, emellett nemcsak a parasztnak, de a katonaság egészségét is kikezdi (Izdenczy 1797: 549).

60 A törvény egyértelműen fogalmaz: „Az ily nemesek a belső-telki földek használatától – épületeiket ide nem értvén – adót fizetni köteleztetnek.” 1836/11. tc. 2. §. (*Magyar Törvénytár* 1836–1868: 49.)

61 Ezt az 1858/1837 sz. vármegyei rendelet szabályozta.

A pontatlan besorolás lehetősége mellett, amit szerettek volna kiküszöbölni, a másik kockázati tényező az eddigi négy osztályba történő felosztás volt. Az egyes osztályokba aszerint kerültek a dűlők, hogy minőségük alapján az első osztályúakhoz képest mennyivel kellett nagyobbak lenniük ugyanakkora termés eléréséhez. Ez képezte a négy minőségi osztály alapját. A bizottság ellenben a hatos felosztás mellett tört lándzsát, ami jól jelzi, hogy a más vidékekhez képest kiegyensúlyozott termékenységi vármegeyében is nagy különbségek adódtak.⁶² A javaslat szerint ezután az első osztályú szántóföldből 4 hold ad 1 dikát, a másodosztályúból 6 hold. A harmadosztályban 10 hold tesz ki 1 dikát, a negyedik osztályban 16, az ötödikben 20, a hatodikban pedig 24 hold (12. rubrika).⁶³ Az első osztályú szántók adott területen így hatszor nagyobb termést hoztak, illetve annnyival kevesebb erőt kellett megmunkálásukra fordítani.

A reformjavaslat a szántók és a rétek esetében sem talált meghallgatásra, a közgyűlés különösebb indoklás nélkül úgy határozott, hogy a továbbra is megmaradó négyes osztályozásban az első osztályú földeknél 4 hold, a másodosztályúaknál 8, a harmadosztályúaknál 16, a negyedosztályúaknál pedig 24 hold tesz majd ki egy dikát.

D) A réteknél is javasolták a minőségkategóriák kibővítését, az addigi három osztályról négyre. Egyben, „az önkénynek eltávoztatására, és az öszve írásnak könnyebbítésére” mint mértékegységet megszüntették a kaszást, és itt is a holdszám lett a használatos. A négy osztály dikaértéke megegyezett a szántók első négy osztályában megállapítottakéval (13. rubrika).⁶⁴ A rendek azonban az előterjesztésnek ezt a pontját sem fogadták el, így az első osztályban 4, a másodikban 8, a harmadikban 16 kaszás tett ki 1 dikát.

E) A szőlőket, melyek „a’ fenn elő hozott indító okoknál fogva, mivel fáradságosabb munkát kívánnak, és ahoz képest czélerányos Jövedelmet’ nem hajtanak [...] a’ Választottság eránytalan adóval találja fel róva lenni”. Ezért az addigi három osztályt itt is négyre bővítették, a mértékegységet pedig kapásról holdra változtatták. Korábban 1 dikát az első osztályban 12 kapás adott ki, ami két holdnak felelt meg. Az új felosztásban, a szőlősgazdák terheit mérséklendő, már 16 kapás ért két holdat

62 Javaslatával Izdenczy is a besorolás esetlegességének kívánta elejét venni. A *szántók* adóját meghagyta volna, mert ez az adózók megélhetésének létalapja, másrészt ez egybevágott azon törekvésével is, hogy az adó súlypontját a biztonság miatt az ingatlanokra („Haupt-Force des Contributionalis”) helyezze. Izdenczy javaslata, hogy a szántók után 1. osztályban 1 ft 30 kr/hold (a hold ölszáma nincs megadva), 2. osztályban 1 ft 10 kr, a harmadikban 50 kr, a negyedikben 30 kr adót vessenek ki, ami kb. 10%-os elvonásnak felel meg (1 mérő búza középpára ekkoriban 1 ft 30 kr). Izdenczy úgy számol, hogy egy elvetett mag hatot terem, 1 hold első osztályú szántóra pedig 2 pozsonyi mérő vetőmaggal lehet számolni. Az ezután várható termés így 12 mérő, a vetőmag levonása után 10 mérő marad (Izdenczy 1797: 550–552).

63 Grailich a zurányi határról írva jegyzi meg, hogy 1 hold 1300 négyszögölnek felel meg, ami 2 pozsonyi mérő vetéssel egyenlő. A holdak ölszáma feltehetően egész Moson megyében 1200–1300 körül alakult (Grailich 1820: 203).

64 Izdenczy az ingatlanalapú adóztatás elvét a *rétek-kaszálók* esetében úgy érvényesítené, hogy az 1. osztályban 45 kr, 2. osztályban 35 kr, 3. osztályban 25 kr, 4. osztályban 15 kr/kaszás lenne az adó. Ezen összegek magasabbak, mint a középpár 10 százaléka, bár Izdenczy a mosoni árakat nem ismeri pontosan. Az arányosan magasabb adót Izdenczy azért tartja jogosnak, mert a rét nem igényel annyi munkát, mint a szántó; maga is táplálékul szolgál a marháknak, melyek szintén hasznos – nyereséget – hajtanak a gazdának; a rétet nem fenyegeti annyi veszély, mint a szántót (jégverés, szárazság), ha mégis, itt a károk kisebbek (Izdenczy 1797: 553–554).

(= 1 dika). A másodosztályban 3 hold, vagyis 24 kapás adott ki 1 dikát, a harmadikban 4 hold (32 kapás), a negyedikben pedig 5 hold⁶⁵ (40 kapás) (14. rubrika).

A szőlők esetében is maradt a hármas felosztás, 16–24–32 kapás alkotta az egyes osztályokhoz rendelt dika-kategóriákat.⁶⁶

F) Az adóíven önálló tételként szereplő szilvások és dohánykertek oszlopát, mivel ilyenek a vármegyében nem voltak, a jövőben el kívánták hagyni, míg a közgyűlés üresen hagyásukat javasolta.

G) A káposztáskertek addigi besorolásánál is túladóztatást vélt felfedezni a válsztmány, mert „ezeknek művelése haszonvehetőségéhez képest tetemes fáradtsággal vagyron öszve köttetve”. A tapasztalat azt mutatta, hogy a korábbi számítás helyett, ami azt vette alapul, hogy 10 □-öl területen 100 fej káposzta termett, így 320 □-öl, azaz ¼ hold adott 1 dika alá való területet, helyesebb, ha ennek a dupláját veszik 1 dikát adónak (½ holdat, azaz 6400 fej káposztát). A káposzta utáni adót így felére javasolták csökkenteni. Emellett az addigi, káposztafejből kiinduló adó-alap-számítást is megszüntetendőnek vélték, s a földterület nagyságát tették meg kiindulási alapnak (15. rubrika). E földterület-alapú adókulcs ötlete szintén nem talált meghallgatásra, de a 6400 fej káposzta = 1 dika értéket meghagyták.

H) A gyümölcsös- zöldségekertek adóbesorolását változatlanul hagyták (a mértekegység itt nem ismeretes, de a szilvások mértékegysége pozsonyi mérő, a dohányföldé meg bécsi mázsá volt),⁶⁷ azaz az első osztályban 1 dikát adott ki 2, a másodikban 4, a harmadikban pedig 8 egységnyi kert. Zsoldosnál a három osztály a „jó”, „közép”, „silány” minőségeket jelzi.⁶⁸ (16. rubrika)

I) A malmok osztályba sorolása kerekük (örölőkövek) alapján történt. Ezt „az eddig divatozott kulcsot, [...] mint leg igazságosabbat”, a bizottság meghagyta. A szárazmalmokat ugyanezen szempont szerint osztályozták, így a két malomtípus rubrikáit összevonták. Az első osztályban 1 dikára jutott ½, a másodikban 1, a harmadikban pedig 2 kerék. (17. rubrika) A rendek itt nem emeltek kifogást az előterjesztés ellen.⁶⁹

65 A forrásban, feltehetően tévesen, itt is 4 hold szerepel.

66 Izdenczy javaslata szerint 1 kapás 1. osztályú szőlő után 1 ft, 2. osztályú után 48 kr, 3. osztályú után 36 kr. adót vetnének ki (Izdenczy 1797: 554).

67 Vö. Soós 1973: 15.

68 Zsoldos itt is figyelmeztet, „hogy a ’ javítás’ esetére felebb osztályozás által, a ’ jó szorgalmat ne terheljük, vagy is ez által ne akadályozzuk” (Zsoldos 1842: 10). Izdenczy abból indul ki, hogy a fő cél a jelenlegi rendszer egyszerűsítése, így a szilvások, káposztások, dohányföldek, gyümölcsösök, konyhakertek esetében egy közös rubrikát javasolt, melyben minőségük szerint négy osztályba sorolta volna e földeket: 1. o.: 1 frt; 2. o.: 50 kr; 3. o.: 40 kr; 4 o.: 30 kr/hold (Izdenczy 1797: 554–555).

69 A malmoknál Zsoldos is a „kerekük” számához szabja az osztályozást. A korábbi, hivatalos kulcsra történő fenti hivatkozás alapján első osztályba kerültek azok a malmok, melyek „mindig, még pedig több keréken”; másodikba, melyek „néha nem, ’s ha igen, akkor is csak egy keréken”; harmadikba pedig, melyek „csak ritkán, és csak gyűjtött vízzel, avvagy széljártával örölhetnek” (Zsoldos 1842: 10). Izdenczy a vízi- és szárazmalmok rovatát ebben a formában elhagyná, és e tevékenységeket az első osztályú iparok közé venné („ad classem primam opificum auf dem Lande”), az őrlés/molnárkodás ugyanis céhes ipar, míg a malom csak az ehhez szükséges munkaeszköz, olyan mint a cipészeknek az ár. Cél, hogy itt is az ipar, nem pedig a malom után történjen az adózás (Izdenczy 1797: 555).

4. Szerkivüli vagyon (*Extra Seriales Facultates*)

A) E rovat alá „a’ jövedelmi forintokhoz képest megrovatott” tárgyak tartoztak. Közülük fűrészmalmok és bérbe adott szőlőprések a vármegyében nem léteztek, ezért e két tétel oszlopait elhagyni javasolták, de a vármegye ezt nem hagyta jóvá.

„Nemtelenek tulajdonában lévő” kocsmák, mészárszékek, bérbe adott len- és kenderolajütők, vásárok és páhók [raktárak] esetében a bizottság ismét úgy találta, hogy „a’ nevezett szerkivüli vagyonbeli Tárgyak után járó haszon feleslegessen látatik terhelve lenni”. E tételek korábban is egységes adókulcs alá estek; minden befolyt 30 forintnyi tiszta nyereség ért 1 dikát. Az egységes adókulcsot továbbra is meghagyták, de a dikaértéket felemelték 50 forintra, ami 66%-os adócsökkentést jelentett. Ezt a rendek is elfogadták. (18–22. rubrikák: 1 dika = 50 frt)⁷⁰

B) Haszonbérleteknél a bizottság az addigi 5 rubrika helyett csak egyet javasolt, mivel úgyis egységes kulcs alapján történt a haszonvételek összeírása. Az érvényes szabályozás szerint a haszonbér alatti rovatoknál az árenda összegét kellett beírni, amit aztán a vármegye saját hatáskörben dikáltatott.⁷¹

A magyaróvári uradalom képviselője útján itt is óvást tett, az ellen tudniillik, hogy az uradalmi haszonbérlok a hadipénztárba is adózzanak. Ezt a szomszéd vármegyék gyakorlatával is alátámasztotta, azaz, hogy „a’ Nemesi haszonvételeknek kibérlői nem rendes adó alá vonattatnak, hanem csak taksáltatnak”. Ez jobban megfelelt a hatályos törvények szellemének is, mert „a’ nemesi jogokkal jobban meg fér, hogy a’ Nemesi Telkek, vagy Regálék haszonbérloi a’ Rovatalok’ összeírásából kihagyattassanak”, bár Moson vármegyében egy ideje ezzel ellentétesen jártak el. A reformtervezetet kidolgozó bizottság szintén azt vallotta, hogy a nemesi birtokok haszonbérloit ne vegyék fel a rovatok összeírásába, oda a „jövendőben csak a’ nemtelen haszonvételek bérlői tétessenek”. Ez azonban nem jelentett adómentességet, csak a nemtelenektől való különállás hangsúlyozását, aminek az adófizetésben is tükröződni kellett.

A jegyzőkönyv alapján úgy tűnik, hogy e passzusnál lehetett a legnagyobb vita a közgyűlésen, a rendek ugyanis nem fogadták el, hogy az uradalmi és nemesi tulajdonú haszonvételek bérlőit kihagyják az összeírásból, s ők adójukkal csak a házipénztár költségeihez járuljanak hozzá, mert ez a „Megye által szakadatlanul gyakorlott, és a’ törvényekben alapult szokással ellenkező”. A törekvés mögött a magya-

70 Izdenczy a *bérbeadott szőlőprés, len- és kenderolajprés, festékmalom, kocma és mészárszék* kategóriákat mint olyanokat megszüntetné, és valamennyit az *Arendatores* ab *Arende* rovat alá rendelné, „ahová tulajdonképpen tartoznak”. Felhívja ugyanakkor a figyelmet, hogy az ezek utáni majdani adó ne legyen túl magas, mert az elijeszti a bérlőket (Izdenczy 1797: 555–556).

71 Oly módon, hogy ha pl. 90 forint árenda után számoltak 1 dikát, akkor az évi 180 forintos bérlet 2 dikát tett ki. Zsoldos azt is megjegyzi, hogy a haszonbérleteknél a valós haszonhoz képest általában kevés adót kell fizetni, már csak azért is, mert az ide köthető létesítmények szinte minden esetben adómentes nemesi földön találhatóak, így az összeíró lehetőleg kellő eréllyel járjon el (arról nem is beszélve, hogy a kettős szerződés intézménye sem volt ritka, ahol a nyilvánosság felé szánt változatban kisebb összegek szerepeltek). (Zsoldos 1842: 12.) Izdenczy a *bérbe adott juhnyájak, csapszékek* stb. rovatát megszüntette, és az előzővel egyesítette volna. Javasolja, hogy az adó mértéke a bérleti díj 1%-a legyen (Izdenczy 1797: 556).

róvári uradalom állt, amelynek képviselője több, meg nem nevezett törvény „valódi értelmére” hivatkozott. A vármegye ügyésze ellenővésában azonban felhívta a figyelmet, hogy „a’ Vármegyének ezen adóztatási módja a’ Nemesi haszonbérlelő személyekre nézve ország szerte divatozó szokással is meg egygyez, és a’ Nemesi Kiváltságoknak sérelmét még távolról sem hozza magával”, ezért a magyaróvári uradalom óvását elutasították.

C) A kazánokat – melyek szeszfőzés céljára szolgáltak – a rovatokból kihagyandónak vélte a bizottság,⁷² szemben a méhkas rubrikájával, mely „kevés fáradság által tenyészik”. A méhkasok korábbi adóalapját meghagyták, ezután is 32 darab adott 1 dikát (24. rubrika).⁷³ A közgyűlés a kazánok rovatát nem engedte elhagyni, de a méhkasoknál nem emelt kifogást.

D) A következő oszlopba a kézműves-tevékenységek adója került, ahol „a’ Mes-terembereknek dicálásában a’ Szerzeményt is tekintetbe vévén, a’ választottság a’ kézművességet 4. Classisra találja felosztandónak”. Előtte csak 3 osztály volt adott. Az első osztályúak 1 dikát értek, a másodosztályúak $\frac{1}{4}$ -t, a harmadosztályúak $\frac{1}{8}$ -t, a negyedosztályúak pedig $\frac{1}{12}$ -t (25. rubrika). A rendek itt is a korábbi, szigorúbb, hármas felosztás mellett törtek lándzsát, ahol első osztályban $\frac{1}{4}$, a másodikban $\frac{1}{2}$, a harmadikban pedig 1 tett ki 1 dikát. A hagyományos felosztásban első osztályú kézművesnek az minősült, aki folyamatosan és több legénnyel dolgozott. Másodosztályúnak azok, akik szintén folyamatosan („rendesen”), de csak egy legénnyel működtek. Az összes többi kézművest a harmadosztályba sorolták.⁷⁴

E) A nagy- és kiskereskedelem határainak megvonása és az ezeken belül történő osztályozás mindvégig a megyék hatáskörében volt, ahol a „kiterjedt – meglehetősen – vagy csekély üzlet (Geschäft) teszi a’ becslés’ alapját, mellyet a’ gúnyolók még önkénynek is nevezhetnének” – jelzi az anomáliákat Zsoldos Ignác.

A reform során a kereskedőket (questor) is négy osztályba sorolták. A dikaérték az előzővel egyezően itt volt a legmagasabb, az első osztályban $\frac{1}{4}$ rész tett ki 1 dikát, a másodikban $\frac{1}{2}$. Csak a harmadosztályúaknál ért egy kereskedés 1 dikát, a negyedikben pedig felet (2 db 4.o. = 1 dika). A bizottság ebbe a rovatba tartotta felveendőnek „azokat is, kik élelem- és gabonabeli Czikkelyeknek kimérésével, ’s árulásával foglalatoskodnak, és eddig noha az ebbüli Szerzemények sokszor nem meg vetni való, még is a’ Dicátióból ki hagyattak” (26. rubrika). Magyarán – ez a helytartótanács kérdésére adott válaszból derül ki – az egész évben működő gabo-

72 Mint tulajdonképpeni ipart Izdenczy a *pálinkafőző üst*, illetve pálinkafőzés rovatot áthelyezte volna az általa „Gewerbsleute auf dem Lande”-nak nevezett kategóriába, azaz a kézművesek közé (Izdenczy 1797: 556).

73 A *méhészkedést* Izdenczy adómentessé tenné, mert 1) a méh hasznos állat, 2) a viasz nagy hiánycikk az örökös tartományokban, így a kereskedelmi mérleg javításának fontos eszköze lehetne, 3) azok a helyek (ré, legelő, erdő, kert, szántó), ahonnan a méh táplálékát veszi, már adóztak (Izdenczy 1797: 556–557).

74 Zsoldos 1842: 11. Izdenczy az *iparosokat és kézműveseket* 3 osztályban, de csekély mértékben adóztatná (1.o.: 4 ft; 2.o.: 3 ft 30 kr; 3. o.: 3 ft), mert maguk is aktív fogyasztók, akik jó erőben megtartandók („bey guten Kräften zu erhalten”). Számuk így növekedésnek indulna, a termékek tökéletesednének, javulna a belföldi fogyasztás és erősödne a piac (Izdenczy 1797: 557–558).

nakereskedőket itt vették számba,⁷⁵ de felsőbb utasításra az év részében működők is ide kerültek.⁷⁶

F) A kalmárok (mercator) esetében is némi engedményt, azaz 4 osztályt javasolt a bizottság, mondván, mivel az újabb törvények megengedik a boltnyitást, „a’ Kalmárok keresményne némüképpen meg csökkent”. A felosztás ugyanazon hányadok mentén történt, mint a kereskedések esetében (27. rubrika). Utóbbi két esetben a rendek végül jóváhagyták a bizottság előterjesztését. Itt így alapvetően más a dikahányad, mint a Zsoldos-féle hivatalos táblázatban, ahol a nagy- és kiskereskedő adóértékét határozottan elkülönítették. Feltehetően ezzel kívánták elejét venni az önkénynek, mivel a két kereskedéstípus közötti határvonalak igencsak bizonytalanok voltak.⁷⁷

5. Közös haszonvételek (*Communia Beneficia*)

A) A közös haszonvételek besorolásánál a bizottság üdvözölte a törekvést, hogy a legelőelkülönzésekkel a községek járandóságát egyszer s mindenkorra kihatározzák a nemesi birtokokból. Az új formában elvben a község közlegelőjének holdszáma képezte az adóalapot.⁷⁸ Az elkülönítés folyamata a megyében azonban még csak az elején tartott, ezért „a’ kiküldöttség tovább is csak a’ közös Legelőre hajtandó Marhák számát véli dicáltatni”, az eddigi kulcs megváltoztatása mellett. Az adózó ugyanis már egyszer tételesen fizetett jószágai után, amit a közlegelő kapcsán kivett összeg aránytalanul megemelt volna, ezért a bizottság a dicaérték leszállítását javasolta. Viszont, „mivel bizonyos, hogy az apró Marha a’ legelőt nagyobb arányban használja, mint a’ mellyben a’ nagy Marhákhoz képest eddig tekintetett, de a’ belőlők várható haszon is nagyobb, mint régiebb időkben lehetett, tehát igazságos is, hogy ezek nagyobb adóval terheltessenek”. Az egyszerűbb lajstromozás miatt ugyanakkor itt is csak 1 rubrikát tartottak kívánatosnak, melyben a legeltetés haszna három osztályra bontva valamennyi ökor, tehén, ló, sertés, juh és kecske után egységesen, a kihajtott állatok száma után lett megállapítva. Az első osztályban 24 kihajtott jószág tett 1 dikát, a másodikban 32, a harmadikban pedig 48 (28. rubrika). A rendek itt nem emeltek kifogást az előterjesztettek ellen.⁷⁹

75 Vö. A helytartótanács 40327/1838 sz. leirata (1838. 12. 18.), illetve az arra adott válasz. MmL IVA 502b 342/1839

76 A helytartótanács 37 650/1839 sz. leirata (1839. 11. 26.) lásd MmL IVA 502b 260/1840; továbbá MmL IVA 502b 868/1840.

77 Izdenczy a *kis- és nagykereskedők* („Handel und Kaufmannschaft”) addigi két rubrikáját – mivel azok valójában ugyanarra vonatkoznak – összevonná, s három osztályba sorolta volna őket. Adójuk 1.o.: 5 frt; 2. o.: 4 frt; 3 o.: 3 frt 30 kr. Nem javasolja, hogy ennél több adót vessenek ki rájuk, mert az csak a termékek árában jelentkezne, a köz kárára (Izdenczy 1797: 558).

78 Mindez nem befolyásolta azt az alaptényezőt, hogy a legeltetés besorolása is csak úrbéri úton volt megváltoztatható (Zsoldos 1842: 11).

79 Izdenczy elgondolása szerint a *közlegelőn tartott marha* is adómentes lenne, ellenben mivel alapelv, hogy minden hasznot hozó ingatlan adótárgy legyen, a közlegelőnek saját rovatot akart. Ennek mértéke 1 hold első osztályú legelő után 30 kr, 2. osztályban 22 kr, 3. osztályban 16 kr lenne. Ezek a terhek egyharmaddal lennének alacsonyabbak, mint a réteknél, mert itt széna nem nyerhető (Izdenczy 1797: 559).

A közös haszonvételek további rovatainak besorolásakor a hivatalos alapelv mindössze annyi volt, hogy „mint élelemszerzési alkalmak, úgy tekintendők, ’s a’ szerint, a’ mint nagyobb vagy kisebb mértékben divatoznak, osztályzandók”.⁸⁰

B) A fuvarozás esetében „a’ Válosztottságnak véleménye, hogy mivel ezen Megyébe találkoznak sok olly adózok, kiknek leg főbb, ’s némelly helyen nem csekély sommára menő keresményök a’ fuvarozás, tehát méltó is, hogy az ilyen haszontól adózzanak”. Az addigi gyakorlattal szemben, amikor is az egyes települések voltak dikáltatva és osztályba sorolva, javasolták, hogy az egyes fuvarozókat írják össze, és lovaik száma alapján osszák őket 3 osztályba. A fuvarozás dikái felosztásának logikája a lovak igénybevételeit tükrözte. Első osztályban 4 „1° rendű *fuvarozásbéli Ló*” tett ki egy dikát, másodosztályban 8 „2^{ik} rendű *hámos Ló*” ért ugyanennyit, míg a harmadosztályban 12 „3^{ik} rendű *hámos Ló*” adta ki az egységnyi értéket. (Kiemelés tőlem – H.G.K) A csak fuvarozásra használt lovakat ekként elkülönítették a mezei munkákra, de szállításra is használt parasztlóvaktól. Mindezzel a közgyűlés is egyetértett (29. rubrika).⁸¹

A helytartótanács ellenben elutasítóan reagált a megye döntésére. A megye által személyre szabottan kivetett fuvarozás utáni adó ötlete ugyanis ellentétben állt a hatályos jogszabályokkal; mint írták, „miután ez nagyobb vagy kisebb szorgalomtól függ, – ez pedig hazánkban az adó kivetésének alapjául nem szolgálhat”, vissza kell térni a korábbi, településszintű besoroláshoz.⁸²

A vármegye fuvarozásra vonatkozó iratait alaposabban is megvizsgáltuk, talán nem érdektelen, ha e ponton az adózás szempontjából összegezzük a tanulságokat.⁸³

A vármegye csak 1841-ben dolgozta ki a települések új besorolását, ami viszont már abban az évben érvényesült az adókiivetésben. A besorolás országosan érvényes alapja szerint a települések továbbra is fuvarosaik, pontosabban az ő lovaik száma után adóztak, hasonlóan, mint a legelők esetében. Tanulságos, ahogy a bizottság az adózók kiméltése érdekében („a’ helybéli Körülményekhez képest fontolóra vévén”) megvizsgálva a fuvarozás szerepét és jelentőségét a jövedelemtermelésben, azokat „egyedül a’ 2 és 3^{ik} Sorozatba véli teendőnek lenni”. Tehát még azokat a helységeket sem kívánták megterhelni, melyek lakossága köztudottan a fuvarozásból élt. Másodosztályba sorolták a „gyors Kocsisokat”, továbbá akiknek „helybe a’ fuarozás nem csekély Kereset módot nyújt”, majd kik a fuvarozást „folytonosan az országba és országon kívül is üzük”. Ezen kritériumoknak a bizottság szerint Moson, Szentjános és Szentpéter, a legnagyobb kereskedést űző települések feleltek meg.⁸⁴

Harmadosztályú fuvarozást űztek mindazok, akik „nem folyvást”, hanem az év egy részében, „egyedül marháik könnyebb eltartása végett gyakorolják a’ fuarozást”.

80 Zsoldos 1842: 11–12.

81 A *fuvarozás* jelenleg háromszor – a rétek, a hámos jószágok és a fuvarozás után – adózik. Mivel a fuvarozás ipar, Izdenczy ezt is a kézművesek közé vette volna fel, de csak a 3. osztályba, ezáltal is támogatva az átmenő kereskedelmet, illetve segítve a közszükségleti cikkek árának alacsonyan tartását (a kereskedők ugyanis hajlamosak a fuvar árát az áru értékében megjeleníteni) (Izdenczy 1797: 559–560).

82 A helytartótanács 40327/1838 sz. leirata (1838. 12. 18.) = MmL IVA 502b 342/1839.

83 Részletesen és tágabb összefüggéseiben lásd Horváth 2004.

84 MmL IVA 502b 137/1841 Az egyes települések gazdasági erejéről egy korábbi tanulmányunkban írtunk, vö. Horváth 2003.

Ilyen településeknek minősítették Hegyeshalmot, Levélt, Magyaróvárt, Tarcsát, Bezenyét, Csúnyt, Gátát, Horvátjárfalut, Köpcsényt, Körtvélyest, Miklósfalut, Nyulást, Párndorfot, Újfalut és Rajkát. Az is beszédes, mely települések nem kerültek be egyáltalán a felosztásba. A nagy települések közül Nezsider, Oroszvár és Lébény (mindhárom mezőváros) nem fizetett így fuvarozási adót, de pl. a Szigetköz szegényebb községei sem, melyek szűk határuk miatt fokozottan kényszerültek e kiegészítő tevékenységformára. Mellettük a piacra termelő Hanság menti szénásfalvak: Valla és Tétény, továbbá a bortermelő Barátudvar és Gálos is mentes maradt e tehertől.⁸⁵

E jól dokumentált példa hitelesen tükrözi a vármegye azon törekvéseit, hogy a kivetett adót a lehető legarányosabban osszák szét, gondosan ügyelve arra, nehogy a dikáértékek felszökése idővel a portaszám megemelkedését is magával vonja.

Terjedelmi okokból az 1828-as összeírás mosoni vonatkozásait a fuvarozás terén csak érintőlegesen tárgyaljuk. Mint ismeretes, a községi ívek végén található megjegyzések, generáliák első pontja az adott település lehetséges kereseti módjaira kérdezett rá, míg a hatodik pont a piachelyekre, ahová áruikat eladásra szállították.⁸⁶

Az adóívek és az 1828-as összeírás rovatainak átfedése miatt jelen forráselemzés is alkalmat ad arra, hogy jelezzük: az 1828-as összeírásban a fuvarozási keresetmód és a piachely megadása két eltérő, egymással kapcsolatban nem álló tevékenységi formát jelöl. A kettőnek a kutató általi összekapcsolása ugyanakkor elvben logikus eljárás: a lakosok nyilván oda fuvaroznak, ahol a terméknek piaca van. Az összeírás a fuvarozást ellenben olyan bér munkának tekintette, mint amilyen a „kézi munkák” nevezet alatt található napszámos- és segéd munkák csoportja. A fuvaros az összeírás értelmében nemcsak, sőt, elsősorban nem a maga áruját szállította, hanem a felfogadója kívánsága szerinti két település között végzett áruszállítást. A lakosok piacozása ellenben elképzelhetetlen lenne a fuvarozás kikapcsolásával. A piacozás összes költsége csak az útközbeni híd- és útvámokra, illetve a piaci helypénzre korlátozódott, így, mivel e tevékenység ekképpen már adózott, sem az adóíven, sem pedig a 28-as összeírásban nem vették külön számba a fuvarozás mint keresetmód alatt.⁸⁷

C) A kézi munkák korábbi dikáját meghagyni javasolták, ez a keresemény az első osztályban $\frac{1}{8}$, a másodikban $\frac{1}{16}$, a harmadikban $\frac{1}{24}$ dikát tett ki. Itt is felmerült, hogy megszüntessék a korábbi, településalapú besorolást. A hatályos szabály következtében még az első rendű kézimunkát végző helységeken is „minden kézi Munkások, különböztetés nélkül az eggyesnek a’ testbéli, és más körülállásokot nem tekintvén ugyan egy sorozatba tétetvén, ’s ugy az is, ki erejéhez képest több munkával több hasznot hajtott magának avval, ki beteges állapotja miatt mindennapi kenyerét

85 MmL IVA 502b 137/1841.

86 A hatodik pont országos körű feldolgozását Bácskai Vera és Nagy Lajos végezte el, szem előtt tartva a többi pontra adott választ is (Bácskai–Nagy 1984).

87 Az értelmezési kérdéseken túl az összeírás csökkent forrásértékével saját kutatásunkban is szembeállunk. Számba véve a megye egyes településeinek gazdasági erejét és jellemző gazdasági ágazatait (Horváth 2003), az összeírás első pontja véleményünk szerint csak töredékét adja vissza a valós lehetőségeknek és a gyakorlatnak, ami a (bér)fuvarozásra is igaz. A bécsi szénapiaci jegyzőkönyvekben szereplő 8 település közül például az összeírásban hatnál nem jelenik meg e tevékenység, ezért úgy véljük, az 1828-as összeírásra még az általában vett településszintű gazdasági erőforrások számba vételénél is mint minimálverzióra kell tekintenünk.

alig szerezhette családjának egy aránylag fizették adóját”. A községekre az iparosok száma és a műhelyek felszereltsége után kivetett általányadó helyett a személyenkénti megrovást kívánták bevezetni (30. rubrika).⁸⁸ A rendek viszont „a’ régi szokást a’ Tábellának meg nem változtathatása miatt, a’ Kulcsal együtt” megtartották.

D) A tűzifa-járandóság (faizás) esetében ellenben igazságtalannak tartotta a bizottság a személyenkénti felosztást, mert az már messze nem tükrözte az akkori állapotokat.

[E]nnek csak akkor lehetett helye, mikor a’ fa sok lévén, az adózó nép pedig igen könnyen jutna a’ fához, és így mennél több házi népe volt valakinek, – annál több fát hordhatna; – most azonban a’ hol a’ nép meg szaporodott, az Erdők nagyobb részben ki pusztultak, a’ szabad faizás meg szünnévén; a’ leg több helységekben az Erdők az egyesek közt felosztattak, – ott az adózó csak annyiban adózhat igazságosan a’ faizástól, a’ mennyiben részesülhet a’ fában, – különben az következne, hogy azon szegény házas Zsellér, a’ ki éppen semmi fát sem kap, vagy az ¼ Jobbágy, a’ ki talán egy ölet kap, házi népe pedig számossabb egy egész helyes Jobbágyénál, a’ ki 8 vagy több ölet kap, – többet adózna; – és így czélerányosabbnak tartaná a’ Küldöttség, ha az Erdők általjában hold szám szerént dicálatnának; – ezen czélnek elérhetésére pedig, mivel az Erdők leg több helyeken talán felmérve nincsenek, azt javallaná a’ Küldöttség, hogy a’ földek soroztatására kiküldendő Választottság ezen ohajtatós felmérést az illető Urodalmaknál szorgalmazzák.

Míg a valós lehetőségeket tükröző felmérések elkészülnek, az érvényben levő, a faizást sújtó magas adókulcs mérséklését javasolták. Az elsőrendű tűzifaizás eszerint 8 személy után tett ki 1 dikát, a másodrendű 12, a harmadrendű pedig 16 személy után (31. rubrika).

A helytartótanács itt ugyan elfogadta azt a tényt, hogy erdők hiányában a szabad faizás elve immár anakronisztikus, mégis kérte, hogy a vármegye a korábbi elvekhez simulóan dolgozzon ki alternatív megoldást,⁸⁹ ami egy jövődöbeli új országos adókulcs életbelépéséig maradna hatályban.⁹⁰

E) Az épületfaizásnál hasonló szellemben jártak el, mert a megyében „az épületi faizás nagyobb rész meg szünt”, az adózók a régi osztályozás szerint mégis nagy adót fizettek utána. Így javaslatuk szerint az elsőrendű épületfa-járandóság ¼ dikát érne, a másodrendű 1/12-t, a harmadrendű 1/16-t (32. rubrika).

F) Az eladásra szánt fa („kereskedési faizás”) rovatát megszüntetendőnek vélték, mert a fával való kereskedés „e’ megyében még nem mutatkozott”.

Mivel a vármegye már elindította az erdők új minőségbesorolását, a bizottság ez irányú javaslatát külön nem tárgyalták, a tűzi- és épületfaizás estében viszont

88 Izdenczy a *napszamosok* rubrikáját megszüntetné, e személyeket pedig a zsellérek/házatlan zsellérek között jelenítené meg (Izdenczy 1797: 560).

89 A helytartótanács 40 327/1838 sz. leirata (1838. 12. 18.) = MmL IVA 502b 342/1839

90 A helytartótanács 37 650/1839 sz. leirata (1839. 11. 26.) = MmL IVA 502b 260/1840. Zsoldos az *épületfaizás* kérdésében úgy foglalt állást, hogy ahol erre nincs mód, ott bírói végzés alapján lehetőség van az ettől való felmentésre. Ahol viszont létező gyakorlat, ott a telki állomány függvényében kell adózni, ami így csak a jobbágyokra és a házas zsellérekre terjed ki. A *tűzi- és kereskedési faizás*, valamint a *nádlás* dikáltatása mindazokra kiterjed, „kik ezt gyakorolják; és így a’ velebíró netalán házatlan zsellérekre is” (Zsoldos 1842: 12).

jóváhagyta az újonnan előírányzott kulcsokat. Az eladásra szánt fa rovatát a korábbiak szellemében szintén meghagyták.⁹¹

G) A nádlás haszonvétele addig is személyenként illette meg az adózókat, s a dikajegyzékbe is eszerint volt felvéve, amit a bizottság meg kívánt tartani. Az elsőrendű nádlás 8 személy után adott 1 dikát, a másodrendű 12, a harmadrendű pedig 16 után; mindez a rendek körében is egyetértésre talált (33. rubrika).⁹²

A javaslatban foglalt és a vármegye által jóváhagyott változtatásokat hosszú távon csak akkor vélték megvalósíthatónak, ha a rovatok tételeit legalább háromévenként egy táblabíró részvételével ellenőrzik, úgy, hogy a szolgabírók egymás járásai-ban végzik el a munkát. (Közvetve tehát az derül ki, hogy ez korábban nem így történt: az adószedőknek évente leadták a bemondáson alapuló adótételek listáját.) Az összeíróknak azt is meghagyták, hogy

a' mennyire lehet, nem csak az adózóknak bevallásokra, hanem az általok véghezviendő szoros vizsgálatok után saját meggyőztetésekre építsék az összeírást; – mely alkalommal a' helység biráját, a' helybéli Eskütteket, 's a' helybéli Jegyzőt, különösen pedig az egész, fél, és fertály helyes gazdákból, és minden rendezetbéli Zsellérekből a' pástorokat, nem külömben a' Mesteremberek bejegyzése tekintetéből a' czéh Mestereken kívül egygy egygy mesterembert ezen foglalatosságnak kivihetésére magok mellé vevén

végezzék munkájukat. A nagyobb mezővárosok – Magyaróvár, Moson, Nezsider – mesterembereinek jegyzékét a helyi jegyzőnek kellett az összeíró bizottság javételére elkészíteni, úgy, hogy az egyes mestereknél dolgozó legények számát is pontosan regisztrálják. A mesterlegényeket a jobbágyok szolgáló rovatba kellett felvenni, a második rubrikába. A nemesi haszonbérletektől a házipénztárba fizetendő taksa felméréséhez az összeíróknak a haszonbérlelőktől hiteles másolatban meg kellett szerezniük a szerződést, „melly akár pénzben, akár természetben, vagy valami szolgáltatásban meghatározott haszonbéréket foglalja magában”, és azt a vármegyei számvevő hivatalnak bemutatni.

Azokban az években, amikor nincs tételes rovatösszeírás, a helyi jegyzőknek „a' fenn érintett mód szerént” és határidőig kell a rovatokat összeírni. Az ő feladatuk a mesteremberek osztályozása és a haszonbérlelők taksáltatásához szükséges iratok összegyűjtése és bemutatása is. A bizottságnak az összeírás módjára, gyakoriságára, az adótételek osztályozására tett javaslatai „a' rendek részéről tökéletessen elfogadtatván”, azokat teljes mértékben jóváhagyták.

91 Izdenczy egy közös *tüzi- és épületfa* rovatot alkotott volna 4 osztályban, melyek kulcsa megegyezne a rétekével (1. o.: 45 kr; 2. o.: 35 kr; 3. o. 25 kr; 4.o.: 15 kr): „egy hold erdő bizonyosan hoz annyi hasznót, mint 1 kaszás rét”. Ugyanakkor megfontolandónak tartotta a rétek adójának emelését, mert így a parasztok – hogy kevesebbet fizessenek – az erdők helyén a köz kárára réteket létesítenek (Izdenczy 1797: 560–561).

92 Izdenczy a *nád* utáni adót – mivel a nádas „eine immobile Realität” – megtartotta volna. Adója 1 hold után 1. osztályban 20 kr, 2. osztályban 15 kr, 3. osztályban 10 kr. Azért sokkal kevesebb, mint az erdőké, mert itt a haszon is sokkal kevesebb (Izdenczy 1797: 561).

A reformtervezet összességében két irányban kívánt megfelelni a megváltozott körülményeknek, mindkét irány alapvetően minőségi szemléletet tükröz. Egyrészt tekintettel kívánt lenni a föld termékenységében időközben beállt változásokra, amivel elsősorban a gyengébb határú települések és a szegényebb lakosok érdekeinek kívánt megfelelni. Ezzel párhuzamosan előtérbe helyezte a szorgalom kérdését, azaz ahol csak lehet, ne a névleges vagyon után történjen az adófizetés, hanem az ahhoz kötődő tevékenység nyeresége alapján. Mindamellet még azokon a területeken is, ahol jelentős jövedelmek keletkeztek – Zsoldos instrukcióival összhangban – igyekezett alacsonyabb minőségbesorolást érvényre juttatni, elébe menve így a konjunkturális viszonyok vagy az egyéni teherbíró képesség esetleges negatív változásainak. Ennek következményeként a dikaérték egy sor helyen legfeljebb másodosztályú tevékenységet jelez, de még többször harmadosztályút, még olyankor is, amikor tudható, hogy az adott településen a vonatkozó tevékenységet kimagasló haszonnal űzték.

Az adókulcs-kiigazítási tervezet tanúságai alátámasztják a Moson megyei adózó népességre vonatkozó korábbi megállapításainkat. A „nagy átalakulás” részeként a reformkori Moson vármegye gazdaságában az országosan tapasztalthoz képest korábban és intenzívebben jelentek meg a piaci viszonyok. Míg a felbomló rendiségben a jövedelemszerzés lehetőségei kitágultak, addig az adóztatás alapjául szolgáló korábbi mértékek egyre inkább anakronosztikussá váltak. A tervezet egyfajta kísérelt a két világ összehangolására, természetesen mindenek előtt igazodva a hatályos jogi keretekhez. Tíz évre rá azután nemcsak a dikális adórendszert, de a rendi intézményrendszer tartópilléreit is elsodorta a forradalom, majd a neoabszolutista állam. A nemesi adómentesség helyére a közteljesítés lépett. Az igazságtalan és rugalmatlan dikális rendszert egy a változásokhoz könnyedén hozzáigazítható egyenesadó-rendszer váltotta fel. A közteljesítés a szakszerűség és kiszámíthatóság alapelvei ellenére (miatt?) mégis a terhek növekedésének irányába hatott, ennek mechanizmusát további vizsgálatoknak kell elemezni.

FORRÁSOK

- Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltárának Mosonmagyaróvári Részlege (MmL)
 Moson Vármegye Nemesi Közgyűlésének jegyzőkönyvei (MmL IVA 502a)
 Moson Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai (MmL IVA 502b)
- Balásházy János 1830: *Az adó és még valami*. Petrócai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál, Pesten
- Berzeviczy Gergely 1979 [1804k]: A parasztok állapotáról és természetéről Magyarországon. In: Tessedik Sámuel – Berzeviczy Gergely: *A parasztok állapotáról Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest, 354–429.
- Fényes Elek 1859: Az adó története Magyarországon. In: Török János (szerk.) *Egyetemes magyar encyclopaedia*. Emich, Pest, I./587–650. hasáb
- Graulich, Andreas 1820: Versuch einer Beschreibung des Marktflückens Zorndorf. *Hesperus. Encyclopädische Zeitschrift für gebildete Leser* 1820. augusztus, 26. kötet, 26–27./201–204. és 213–216.

- Grailich, Andreas 1821: Wieselburger Gespanschaft. In: Csaplovics, Johann (Hrsg.): *Topographisch-Statistisches Archiv des Königreichs Ungern I-II*. Verlag Anton Doll, Wien II./187–236.
- Izdenczy, Joseph 1797 [1777]: Unmaaßgebliche Gedanken über das dermalen im Königreiche Ungern bestehende Contributions-System. In: Grellmann, H.M.G. (Hrsg.) *Statistische Aufklärungen über wichtige Theile u. Gegenstände der österreichischen Monarchie*. bey Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, III/537–568.
- Izdenczy, Joseph 1802: *Unmaaßgebliche Gedanken über das dermalen im Königreiche Hungarn bestehende Contributions-System*. gedruckt mit von Kurßbek'schen schriften, Wien
- Magyar Törvénytár 1836–1868*.
- Nyitra-Zerdahely Lőrincz 1834: *Intézkedés vagy is mit kell tenni magyar hazánkban szegény adózó népünk fölsegitésére. 1. füzet. Adó, tized, vontatás, katonatartás, vármegyék költségei*. Nyomtatta Fűskúti Landerer, Pesten
- Rectificationis...* 1805: Rectificationis Portarum in Diäta A. 1802 elaboratum. In: Bredetzky, Samuel (Hrsg.) *Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungern*. IV. Band, in der Camesinainen Buchhandlung, Wien, 291–296.
- Spilenberg Pál 1790: *Szabad elmélkedések a' Földeknek ki-mérése szerint fel-állítandó adózás' systémájának tökéletlenségéről*. Ellinger János Ts. K. priv. Könyv-nyomtatónál, Kassán
- Tagányi Károly 1896: Az 1828-iki országos összeírás végleges eredményei. 1. Vármegyék és kerületek. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 1896/3. 110–117.
- Th. E. 1859: Az adó története Magyarországon. In: Török János (szerk.) *Egyetemes magyar encyclopaedia*. Emich, Pest, I./579–587. hasáb
- Zsoldos Ignác 1842: *A' szolgabírói hivatal. Közrendtartási rész. A' reform. főiskola' betűivel, Pápán*

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Acsády Ignác 1896: *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. 1720–21.* /Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam XII./ KSH, Budapest
- Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Bácskai Vera 1988: *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- H. Balázs Éva 1967: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus. 1763–1795*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Bottló Béla 1957: Az 1828. évi országos összeírás. In: Kovacsics József (szerk.) *A történeti statisztika forrásai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 242–272.
- Erdei Aranka 1986: *Békés megye társadalmi és gazdasága 1828-ban*. Békés Megyei Levéltár, Gyula
- Gaál Jenő 1902: *Berzeviczy Gergely élete és művei*. /Magyar Közgazdasági Könyvtár 1./ Pólitzer Zsigmond és fia, Budapest
- Hegedűs Antal 1994: Az adóeltritolás nagysága a későfeudális kori összeírásokban. In: *Paraszti kiszolgáltatottság – paraszti érdekvédelem, öngazgatás*. /Rendi társadalom – Polgári társadalom 5./ Gyula, 55–63.
- Homolyai Rezső 1938: Adókezelésünk Mária Terézia korában. *Városi Szemle* 1938/1. 79–85.

- Horváth Gergely Krisztián 2003: „Béts tárháza”. Moson vármegye paraszti gazdasága az alsó-ausztriai piacon a rendi korszak végén. *Korall* 14. 29–54.
- Horváth Gergely Krisztián 2004: *A paraszti piacosság keretei Moson vármegyében a 19. század első felében*. Ph.D. disszertáció kézírata
- Horváth Róbert 1972: *A statisztikai módszer és elmélet kérdései Berzeviczy Gergely műveiben*. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest
- A magyar egyenesadók történeti fejlődése*. 1895. Kiadja a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium, Budapest
- Pálffy Ilona 1934: Győr szabad királyi város az 1828. évi összeírás megvilágításában. *Magyar Statisztikai Szemle* 5. 367–376.
- Pálffy Ilona 1936: Veszprém város adózó lakossága az 1828. évben. *Magyar Statisztikai Szemle* 5. 384–397.
- Pálffy Ilona 1938: Székesfehérvár szabad királyi város 1828-ban. *Magyar Statisztikai Szemle* 3. 237–247.
- Soós Imre 1973: *Heves és Külső-Szolnok megye 1772–1849. évi rovásadó összeírásai*. /Tanulmányok Heves megye történetéből 1./ Heves Megyei Levéltár, Eger
- Tömböly János 1939: *Vas Vármegye jobbágygazdálkodása az 1828. évi összeírás alapján*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs
- Wellmann Imre 1955: *A parasztság helyzete az 1767. évi úrbérrendezés előtt*. /A történettudomány kérdései 23./ Akadémiai Kiadó, Budapest

1. melléklet

A társadalom- és vagyonrangsor a Zsoldos Ignác által közölt „rovásozási kulcs” táblázat alapján (aszerint, hogy mennyi tesz ki egy dikát)

foglalkozás/hivatás: 1. első osztályú kereskedés ($1/4 = 1$ dika); 2. másodosztályú kereskedés $1/3 = 1$ dika; 3. harmadosztályú kereskedés ($1/2 = 1$ dika); 4. másodosztályú kézművesség ($1 = 1$ dika)⁹³; 5. első osztályú kalmárság ($2 = 1$ dika); 6. másodosztályú kalmárság, harmadosztályú kézműves ($4 = 1$ dika); 7. harmadosztályú kalmárság ($8 = 1$ dika); 8. első osztályú fuvarozás ($16 = 1$ dika); 9. másodosztályú fuvarozás ($20 = 1$ dika); 10. harmadosztályú fuvarozás, első osztályú kézi munka ($24 = 1$ dika); 11. másodosztályú kézi munka ($32 = 1$ dika); 12. harmadosztályú kézimunka ($40 = 1$ dika)

státus 1. jobbágy, zsellér, házatlan zsellér ($4 = 1$ dika); 2. fiú, testvér, szolga ($6 = 1$ dika); 3. lány, szolgáló ($8 = 1$ dika)

ingatlan: 1. első osztályú vízimalom, első osztályú kert ($1/2 = 1$ dika); 2. első osztályú ház, másodosztályú kert ($1 = 1$ dika); 3. harmadosztályú kert, harmadosztályú vízimalom⁹⁴ ($2 = 1$ dika); 4. másodosztályú ház ($3 = 1$ dika); 5. első osztályú telek ($4 = 1$ dika); 6. első osztályú rét, másodosztályú telek ($6 = 1$ dika); 7. harmadosztályú ház, másodosztályú rét, szilvás, első osztályú szőlő, dohányföld ($8 = 1$ dika); 8. harmadosztályú rét ($10 = 1$ dika); 9. másodosztályú szőlő ($12 = 1$ dika); 10. harmadosztályú szőlő ($16 = 1$ dika); 11. első osztályú szántóföld ($20 = 1$ dika); 12. másodosztályú föld, káposztáskert ($24 = 1$ dika); 13. harmadosztályú szántóföld ($28 = 1$ dika); 14. negyedosztályú szántóföld, első osztályú aprómarha legelő ($32 = 1$ dika); 15. másodosztályú aprómarha-legelő ($40 = 1$ dika); 16. harmadosztályú aprómarha-legelő ($48 = 1$ dika); 17. első osztályú öreg marhalegelő ($64 = 1$ dika); 18. másodosztályú öreg marhalegelő ($78 = 1$ dika); 19. harmadosztályú öreg marhalegelő, birkás ($80 = 1$ dika);

jószág: 1. saját jármos és hizlalt ökör ($8 = 1$ dika); 2. kölcsönvett ökör ($10 = 1$ dika); 3. fejős tehén ($12 = 1$ dika); 4. hámos ló, hároméves ménesbeli csikó, méhkas, meddő tehén ($16 = 1$ dika); 5. kétéves csikó, sertés ($24 = 1$ dika); 6. borjú ($32 = 1$ dika); 7. juh, kecske ($56 = 1$ dika);

haszonvételek: 1. kazán ($1 = 1$ dika); 2. haszonbérlés, deszkametszés, bormérés ($80 = 1$ dika);

közös haszonvételek: 1. első osztályú épület-faizás ($12 = 1$ dika); 2. másodosztályú épület-faizás ($16 = 1$ dika); 3. harmadosztályú épület-faizás ($20 = 1$ dika); 4. első osztályú tüzi-faizás ($24 = 1$ dika); 5. másodosztályú tüzi-faizás ($32 = 1$ dika); 6. harmadosztályú tüzi-faizás ($40 = 1$ dika)

93 Az első osztályú kézművességet Zsoldos nem jelöli.

94 A másodosztályú vízimalmot Zsoldos nem jelöli.

2. melléklet

A dikaértékek abszolút rangsora Zsoldos Ignác alapján

- $\frac{1}{4}$ = 1 dika: első osztályú kereskedés
 $\frac{1}{3}$ = 1 dika: másodosztályú kereskedés
 $\frac{1}{2}$ = 1 dika: harmadosztályú kereskedés, első osztályú vízimalom, első osztályú kert
 1 = 1 dika: másodosztályú⁹⁵ kézművesség, első osztályú ház, másodosztályú kert, kazán, másodosztályú vízimalom
 2 = 1 dika: első osztályú kalmárság, harmadosztályú kert, harmadosztályú⁹⁶ vízimalom
 3 = 1 dika: másodosztályú ház
 4 = 1 dika: jobbágy, zsellér, házatlan zsellér, másodosztályú kalmárság, harmadosztályú kézműves, első osztályú telek
 6 = 1 dika: fiú, testvér, szolga, első osztályú rét, másodosztályú telek
 8 = 1 dika: lány, szolgáló, harmadosztályú ház, másodosztályú rét, szilvás, első osztályú szőlő, dohányföld, harmadosztályú kalmárság, saját jármos és hizlalt ökör
 10 = 1 dika: harmadosztályú rét, kölcsönvett ökör
 12 = 1 dika: másodosztályú szőlő, első osztályú épület-faizás, fejős tehén
 16 = 1 dika: első osztályú fuvarozás, hámos ló, hároméves ménesbeli csikó, méhkas, meddő tehén, harmadosztályú szőlő, másodosztályú épületfaizás
 20 = 1 dika: első osztályú szántóföld, másodosztályú fuvarozás, harmadosztályú épület-faizás
 24 = 1 dika: másodosztályú föld, káposztáskert, kétéves csikó, sertés, harmadosztályú fuvarozás, első osztályú kézi munka, első osztályú tűzifaizás
 28 = 1 dika: harmadosztályú szántóföld
 32 = 1 dika: negyedosztályú szántóföld, borjú, első osztályú aprómarha-legelő, másodosztályú kézi munka, másodosztályú tüzi-faizás
 40 = 1 dika: másodosztályú aprómarha-legelő, harmadosztályú kézimunka, harmadosztályú tüzi-faizás
 48 = 1 dika: harmadosztályú aprómarha-legelő
 56 = 1 dika: juh, kecske
 64 = 1 dika: első osztályú öreg marhalegelő
 78 = 1 dika: másodosztályú öreg marhalegelő
 80 = 1 dika: harmadosztályú öreg marhalegelő, birkás, haszonbérlés, deszkametszés, bormérés

95 Az első osztályú kézművességet Zsoldos nem jelöli.

96 A másodosztályú vízimalmot Zsoldos nem jelöli.